

Ženski informaciono-dokumentacioni trening centar

Ciklus tribina

ROD I LEVICA

2012.

Ženski informaciono-dokumentacioni trening centar

CIKLUS TRIBINA

Rod i levica

Beograd, 2012.

Ciklus tribina: ROD I LEVICA

Izdavač:

Ženski informaciono-dokumentacioni trening centar (ŽINDOK)

Urednica:

Lidija Vasiljević

Prilozi:

Dokumentaciona i pres kliping arhiva ŽINDOK Centra

Dizajn:

Biljana Todorovski

Štampa:

TIM Agency

Beograd 2012.

**Ova publikacija je nastala zahvaljujući
podršci fondacije
Rosa Luksemburg iz Nemačke.**

Sadržaj

Nadežda Čaćinović

Veliki narativi feminizma

Strana 7

Gordana Stojaković

Antifašistički front žena Jugoslavije (AFŽ) 1946-1953: pogled kroz AFŽ štampu

Strana 13

Dr. Anđelka Milić

Socijalizam i feminizam- spojevi i razilaženja

Strana 40

Ankica Čakardić

Spol i klasa

Strana 45

Milica Ružičić

Ekstaza birokratije

Strana 53

Marijana Radulović

Samoorganizovani horovi na tlu bivše Jugoslavije

Strana 59

Ciklus: ROD I LEVICA

Ženski informaciono dokumentacioni trening centar (ŽINDOK) je u saradnji sa **Domom omladine Beograda** i uz podršku Fondacije „Roza Luksemburg“ pokrenuo prvi ciklus predavanja/tribina na temu ROD I LEVICA.

Cilj projekta ROD I LEVICA je emancipacija kroz edukaciju i otvaranje prostora za kritičko mišljenje i preispitivanje opusa socijalnih pokreta sa posebnim osvrtom na feminizam na prostorima bivše Jugoslavije. Tema roda i levice zapostavljena je i obojena mnogim predrasudama i zato predstavlja izazov, izvor inspiracije i nadamo se zanimljiv podstrek za sve aktiviste/aktivistkinje, studente/studentkinje, istraživače/ istraživačice, kao i sve one kojima je bavljenje alternativnim politikama zadovoljstvo i oblast interesovanja.

Održane tribine:

12. april 2012.

"ROD I LEVICA - Pitanje klase u feminizmu", Nadežda Čaćinović

03. maj 2012.

"Antifašizam i ženski pokret nakon Drugog svetskog rata", Gordana Stojaković

17. maj 2012.

"Socijalizam i feminizam, feminizam u socijalizmu", Anđelka Milić i Sonja Drljević

07. jun 2012.

"Feminizam i radikalna levica", Ankica Čakardić

21. jun 2012.

"Nova levica i feministički pokret, savremena stremljenja i izazovi", Milica Ružičić i Marijana Radulović

Ova publikacija predstavlja zbirku tekstova učesnica tribina.

Ciklus:

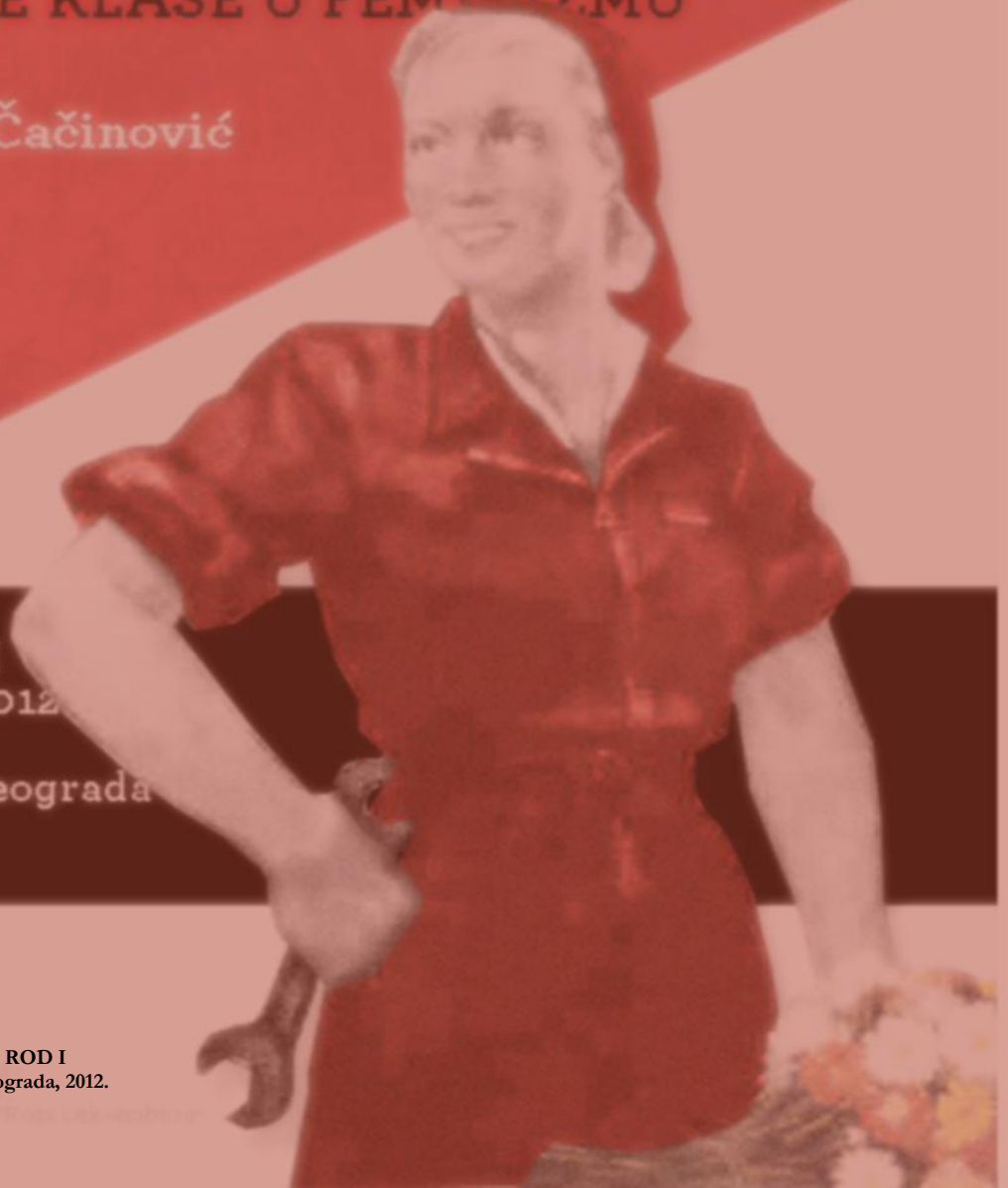

ROD I LEVICA

PITANJE KLASJE U FEMINIZMU

Govori:

Nadežda Čačinović

ČETVRTAK

12. APRIL 2012.

Klub Doma

omladine Beograda

u 19 sati

Najavni plakat ciklusa tribina ROD I
LEVICA Doma omladine Beograda, 2012.

iz projekta "Feminizam i klasa" u saradnji sa...

Nadežda Čačinovič

VELIKI NARATIVI FEMINIZMA

Podsjetimo se: "veliki narativ", sintagma koju većinom pripisujemo Lyotardu, oznaka je za konstrukcije čije je uvjerljivost postignuta postupcima koji nestaju kada ih podvrgnemo kritičkoj dekonstrukciji. Dekonstrukcija je potrebna, na primjer, da se ne bismo zavaravali o ugrađenoj smislenosti naše egzistencije i napredovanju svijeta u pravcu boljega života na osnovu učinka retoričkih nadgradnji jednostavnih binarnih opozicija. Naravno, u pozadini je uvijek pitanje moći: pitanje gospodara diskursa.

Desetljećima nije mi padalo napamet da na bilo koji način posumnjam u izvrsnost i poželjnost takvoga kritičkoga postupanja. Na kraju krajeva, kada se bavite teorijom, samozavaravanje je doista veliki neprijatelj. Istina je, doduše, da je napad na velike narative obično bio povezan s tzv. postmodernim relativizmom, dovođenjem u pitanje uobičajenih predodžbi o mogućnosti razlikovanja istinitoga i lažnoga, zamornim performativnim proturječjem koje je doista postalo neizdrživo.

Veliki narativ je priča koja objašnjava cjelinu u nekom ključu, doslovno svjetonazor. Veliki narativ je, dakako, velik po tome što ne dopušta da ga tumačimo kao izraz neke partikularne pozicije ili nekog interesa.

Sve je to dosta pojednostavljeno ali dovoljno da dovede u sumnju izabranu temu i naslov. Može li se feminizam razviti u veliki narativ kada očito želi zastupati sasvim određenu stranu? Jest da je riječ o pola čovječanstva...

Feminizam je, što se toga tiče, veliki narativ onako kao što je to marksizam. Recimo da smatramo svu dosadašnju povijest poviješću klasnih borbi a kao rješenje i dokidanje tih konflikata nastanak proletarijata koji nema što izgubiti nego svoje okove onda je više nego jednostavno zaključiti da feminizam

možemo smatrati uvidom u patrijarhalnost dosadašnje povijesti čovječanstva koja su u korist cjelokupnog svijeta može riješiti samo tako da potlačeni dio zbaci svoje okove.

Nakon ovoga furioznoga uvoda mogu malo usporiti i prikazati za nas relevantni kontekst.

Sredinom šezdesetih godina, vrijeme mojega susreta s ženskim temama, pored ostaloga zbog knjiga Simone de Beauvoir, socijalizam je bio i ime sustava u kojemu smo živjeli ali i ime za bolju budućnost, u mnogome različitu od sadašnjice. Naravno, uvjerljivost toga svjetonazora bila je od samog početka pomalo načeta a u nekim se podanicima nije nikada ni primio.

Ne treba, dakako, podcijeniti realni, zbiljski, mjerljivi učinak proklamiranih načela ravnopravnosti muškaraca i žena. Ipak, raskorak između principa i ozbiljenja jasno se uočavao, kao što su bile vidljive i dobre posljedice ravnopravnog školovanja, normalnoga očekivanja više-manje jednake radne biografije za žene kao i za muškarce.

Ženskost je ponekad bila ispod razine svijesti a ponekad i iznad nje: mi smo se upisivale u muške priče, meni je primjerice trebalo puno vremena da vidim kako Hesseova "Igra staklenih perli" isključuje svaku intelektualnost ženskog dijela čovječanstva, ali u vladajućem govoru ravnopravnost je bila dio programa a ostvarenje idealnih odnosa po tome je bila samo stvar vremena.

Dramatična slika svijeta je bila u punoj snazi.

Pomaci su se pokazivali postupno. Podsjećam: šezdeset i osme je bez ikakve sumnje došlo do velike obnove utopijskoga impulsa. Onda je tu tzv. seksualna revolucija koja obuhvaća sve od razmjerno neproblematične kontracepcije do otkrića prava na orgazam. Za moju generaciju promjene su se događala usred našeg odrastanja. Ne-službene, feminističke ženske inicijative bez sumnje su bile potaknute i stranim knjigama odnosno zbivanjima izvan Jugoslavije. U tadašnjim se uvjetima to smatralo diskvalifikacijom a tzv. jugoslavenski put izgradnje socijalizma vrhuncem dotadašnjih iskustava radničkoga pokreta i tome slično. Zapravo, kako to već biva u društvima toga tipa, smatralo se a opet i nije. Svi mi smo bili u stanju vjerovati već prije doručka u mnoge nemoguće stvari, barem na nekoj razini. U

Omladinski list "Susret", januar 1968.

---

specifičnoj vrsti političke rasprave i nešto manje specifično znanstveno-teorijskoj raspravi tada su načete teme koje nas zapošljavaju još i danas.

Svjetonazorski, teorijski, u povijesti ideja možemo razabrati sljedove koji su ulazili u dijalog s varijantama službenoga stava: egzistencijalizam pa strukturalizam pa post-strukturalizam, pa dugo rasprava o postmodernizmu. I naravno, cezura 1989. ili tu negdje. S feminističkog stajališta i s mnogo pojednostavljivanja velika je podjela uvijek bila na one koji su (prvo) izjednačavali žensko i muško ili pak dekonstruirali funkcioniranje te binarne opozicije i (drugo) na one koji su bile i bili esencijalisti. S nešto drugačijem logikom funkcionirao je aktivizam, programi programe i subjektiviziranja: postajanja subjektom, stjecanja moći. Nametnuti se kao žene ili prestati biti ta tuđa konstrukcija, "žene".

Na prvi se pogled čini da je utopijska dimenzija bila doma u velikoj priči esencijalističkoga feminizma: kada žene dođu na svoje neće biti ni rata ni nasilja, etički će princip biti etika brige. No ako utopijskim smatramo sposobnost imaginativnoga zamišljanja sasvim drugačijih odnosa, misao alternative, moglo se to i bez esencijalizma.

Moj osobni kriterij razlikovanja prihvatljivog i neprihvatljivog utopizma jest cijena: očekuje li se žrtvovanje za tu bolju budućnost. Ne naravno, žrtvovanje u smislu odgode zadovoljstva, bez kojeg nema kulture i civilizacije, već mirno pristajanje na žrtvovanje mnogih suvremenika u ime navodno uzvišenih ciljeva. Osobno žrtvovanje je nešto drugo (iako može imati vid moralne ucjene): bez njega teško da bismo došli do dostignuća koja su sada tako prikriivena pod službenim Danom rada i Danom žena.

Ipak, kako sam snažno i sekularno uvjerena da imamo samo ovu dimenziju, samo jedan život, izbjegavanje patnje drugih mora biti temeljno polazište programa promjena.

Možda je dio toga stav doveo do atrofije aktivnog principa zbog koje se već i simbolička gesta smatra dovoljnom.

Druga patologija feminizma je zatvaranje u vlastiti svijet, ignoriranje svih koji ne dijele naše stavove uz možda nešto pokušaja da se uključe žene, koje još nisu osviještene, pomalo odozgo.

Nadežda Čaćinović, tribina Rod i levice, Dome omladine Beograd, 2012.

No to su skretanja, patologije, između toga i prije i poslije tzv. promjena ima velika količina rada, strpljivog, manje strpljivog, s više ili s manje performativnih momenata, ali uspješnoga rada. Zbog feminizma svijet je nešto pristojnije mjesto.

Svako malo govorilo se o nekoj iscrpljenosti, nekoj reakciji, nekoj bezvoljnosti. Nema sumnje da su mnoga dostignuća postala, kako se kaže u odgovarajućem žargonu, "mainstream". U svijetu u kojemu živimo to znači da mnogi ciljevi, mnoga dostignuća postaju inkorporirana u najuspješniji od svih velikih narativa, onaj o neizbježnosti tržišne privrede. Neoliberalizam je razmjerno lako prepoznati kao takvu ideološku redukciju, takvo potiskivanje svega što smeta osnovnom diskursu, no neizbježnost tržišnoga modela, jednostavno rečeno, kapitalizma prihvaća se i tamo gdje se njihovi učinci osuđuju, gdje se nastoji doći do malo boljega modela. Kao da se neoliberalna ideologija okoristila nekim svojstvima marksizma kao svjetonazora: ekonomskim determinizmom i uvjerenjem da je smjer razvoja jedan jedini.

Kako sačuvati utopijsku imaginaciju, uvjerenje da se može živjeti i drugačije a ujedno priznati i kontekstualnost znanja, zbunjujući pluralitet očekivanja? Kako se riješiti straha od uopćavanja, zajedničkih projekata kada smo se tako dugo bojale univerzalizma kao maske patrijarhalnosti?

Teorija i aktivizam slažu se u tome da otpor prevladavajućim hijerarhijskim odnosima oduvijek postoji. Od strategija otpora potlačenih na mikrorazini do sposobnosti potrošača da neku robu funkcionalno izokrene: riješile smo se nekih dogmatskih pretpostavki (a nekih se ja, na primjer, ne mogu riješiti: mogu smatrati da kućni posao zaslužuje jednaki dignitet i da valja prevrednovati značenje svih tzv. "niskih" poslova, no ovisnost se ne liječi nekontroliranim, osvetničkim trošenjem novca što ga zarađuje muž).

Postali smo svjesni najrazličitih praksi no ne znamo da li je moguće univerzalizirajući pokret koji ne bi bio zagađen.

Zapravo, ono što mi se čini potrebnim (i teškim) je ne-trivijalni pristup političkoj dimenziji. Bez politike utopijski su impulsi nešto kao bumerang, lete i vraćaju se kao destruktivni. Politika je briga za poslove zajednice, manje, veće, globalne. Politika je doista umijeće mogućeg ali ne i jeftini cinizam. Utopijska vizija jest vizija mogućeg a ne dokono sanjarenje.

Tribina ciklusa Rod i levica: Pitanje klase u feminizmu, Dome omladine Beograd, april 2012.

Nadežda Čačinović, profesorka univerziteta u Zagrebu je istaknuta hrvatska filozofkinja, feministička teoretičarka i aktivistkinja, jedna od osnivačica Ženskih studija, od 2009. predsednica Hrvatskoga centra PEN-a. Autorka je mnogobrojnih radova, a objavila je sledeće knjige: Subjekt kritičke teorije, Zagreb 1980; Pisanje i mišljenje, Zagreb 1981; Estetika njemačke romantike, Zagreb 1887; Estetika, Zagreb 1988; Ogled o pismenosti, Zagreb 1994; U ženskom ključu, Zagreb 2001; Doba slika u teoriji mediologije, Zagreb 2001, Vodič kroz svjetsku književnost za inteligentnu ženu, Zagreb 2007; Zašto čitati filozofe, Zagreb 2009; uredila zbornik "Žene i filozofija" (Zagreb 2006).

Ciklus:

ROD I LEVICA

**Antifašizam i ženski pokret
nakon Drugog svetskog rata**

četvrtak, 3. maj 2012,
Klub Doma omladine Beograda u 19h
Govori: Gordana Stojaković

**Socijalizam i feminizam,
feminizam u socijalizmu**

četvrtak, 17. maj,
Sala Amerikanu u 19 sati
Govori: Sonja Drljević
i Anđelka Milić

Organizatori:
Doma omladine Beograda
i Ženski INDOK centar,
uz podršku Fondacije "Roza Luksemburg"

Gordana Stojaković

Antifašistički front žena Jugoslavije (AFŽ) 1946-1953: pogled kroz AFŽ štampu

Uvod

Završetak II svetskog rata je u socijalističkoj Jugoslaviji označio početak korenitih promena položaja žena u društvu koje su se desile silovito, masovno i organizovano. U okviru jedne (socijalističke/komunističke) ideologije, jednog društvenog sistema, jedne partije (KPJ) žene su izborile jednaka zakonska prava u odnosu na muškarce u svim segmentima života i rada.

U istoriografiji¹ period 1945-1953. će biti zabeležen kao vreme diskontinuiteta: u odnosu na kapitalistički društveno-ekonomski sistem, monarhistički politički sistem i potlačeni položaj žena u društvu u Kraljevini Jugoslaviji. Socijalistička ideologija emancipaciju žena nije posmatrala van sistema radništva (radničke klase) zato se mera ženske emancipacije, pre svega, određivala u odnosu na prava iz oblasti rada.

Emancipacija² žena je izraz koji se koristio u zemljama socijalističkog društveno-ekonomskog i političkog sistema i uglavnom je značio zakonski dostignutu jednakost muškaraca i žena. Proces emancipacije žena u prvim godinama socijalističke Jugoslavije nije moguće posmatrati van sistema Antifašističkog fronta žena (AFŽ)³, organizacije koja je imala ključnu ulogu u procesu transformacije ženskih uloga u društvu. Izlazak žene iz privatne u javnu sferu, van porodičnog kruga koji je tradicionalno pripadao ženskoj sferi, i ekonomska samostalnost jednog broja žena⁴, koji su se desili u vreme socijalističke transformacije našeg društva, nisu bili dovoljna rešenja za potpuni preobražaj položaja žena u društvu. Problem je ostao u domenu privatnog i

¹ O periodu 1945-1953. u našoj istoriografiji dosta je pisano (Branko Petranović 1981; Jovanka Kecman 1975; Neda Božinović 1996 i drugi), postoji obimna građa (za Vojvodunu je to u Arhivu Vojvodine i Muzeju Vojvodine), ali sem knjige *Konji žene ratovi* (Lidia Sklevicky 1996) nema sistematskog istraživanja uloge AFŽ -a u preobražaju položaja žena u društvu.

² Danas je u upotrebi termin: oslobađanje žena, a označava oslobađanje žena muške dominacije u svim aspektima života i rada. Oslobađanje je koncept celovitih reformi koji zagovara napuštanje reformskih napora i parcijalnog rešavanja problema.

³ Za AFŽ je "drug Kardelj je kazao na Petom kongresu AFŽ je organizacioni oblik naše Partije i Narodnog fronta za rad među ženama" (Vida Tomšič „Kako treba raditi u našoj organizaciji“ u: *Glas žena* septembar 1950: 2).

⁴ U Vojvodini je 1948. bilo 400.000 žena od toga je 340.000 je bilo u AFŽ-u, a 290.000 je bilo upisano u Narodni front. Oko 50.000 žena je bilo zaposleno u preduzećima, a od njih je 6.348 bilo na funkcijama u sindikatu (Zora Krdžalić *Slobodna Vojvodina* 7. mart 1948: 1). U 1949. preko 1.940 žena je u Vojvodini uključeno u industriju, kao stalna i povremena radna snaga (*Slobodna Vojvodina* 14. januar 1950: 2).

⁵ U našoj literaturi nije sistematski istražena ženska štampa koju su izdavale organizacije AFŽ-a u Srbiji i Vojvodini. Značajni podaci se mogu naći u knjigama: *Žene Vojvodine u ratu i revoluciji 1941-1945* (Dušan Popov 1984: 207-216), *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku* (Neda Božinović 1996), CD prezentaciji istraživanja *AFŽ Vojvodine 1942-1953* (Gordana Stojaković 2007). O problemu odnosu medija prema ženama oslanjala sam se na sledeće radove: posebno izdanje časopisa *Genero* (2004) posvećeno je pitanju odnosa medija prema ženama, a naročito su značajni tekstovi koji se bave strategijama isključivanja žena iz javne sfere (Snježana Miliivojević 2004; Lisbet van Zonen 2004; Theresa Stratford 2004). Postoji značajna literatura koja se bavi pitanjem odnosa žena i medija ili "ženskom" percepcijom medijskih sadržaja kao i jezikom medija (Kunc Suzana & Sarnavka Sanja 2006; Pateman Carole 2004; Bourdieu Pierre 2005; Nirman Moranjak 2007).

⁶ U tekstu „U borbu za likvidaciju nepismenosti“ (*Glas žena* 1948: 4) navedeno je da je u Vojvodini krajem 1948. bilo „11.203 nepismenih žena, a broj polupismenih je daleko veći“. Radilo se o političkom prioritetu jer je bilo potrebno okupiti žene i aktivirati ih na planu izgradnje i obnove zemlje i uključenju u politički život pa je sasvim razumljivo što je AFŽ štampa korišćena kao najznačajniji kanal prenošenja poruka i kreiranja uloga namenjenih ženama.

porodičnog „gde patrijarhalni poredak i dalje živi u glavama i srcima ljudi“ (Žarana Papić 1989: 37). Porodica je u socijalizmu kao i u građanskom kapitalističkom društvu bila mesto gde su se reprodukovali odnosi hijerarhije jer „polovi tu zadržavaju svoju `postvarenu` prirodnost“ (Žarana Papić 1989: 39).

Ideološki plan je u socijalističkoj Jugoslaviji u periodu 1946-1953. bio prenošen putem štampanih medija. Ključnu ulogu prenošenja poruka ženama imala štampa Antifašističkog fronta žena (AFŽ štampa)⁵. U periodu 1945-1950. pored štampe deo sistema prenošenja poruka i kreiranja identiteta, kulturnih vrednosti i društvenih odnosa (Adla Isanović 2007) bili su „čitalački časovi“ i „analfabetski tečajevi“. Organizacije AFŽ-a su imale zadatak da okupe žene u selima i gradovima i organizuju što više čitalačkih grupa, analfabetskih tečajeva i kurseva. Ovaj edukativno-ideološki sistem temeljio se na potrebi da se prevaziđe viševekovno nasleđe nejednakosti žena i da se u direktnom kontaktu koji se dešavao u ženskim grupama u sistemu AFŽ-a, poruke jasno i nedvosmisleno prenesu što većem broju žena.

Period 1946-1953. je bio vreme AFŽ štampe. *Žena danas* (Beograd) je štampana u tiražu od 30.000 primeraka, *Zora* (Beograd) je štampana u 50.000 primeraka, a u Vojvodini su štampani: *Glas žena*, *Dolgozó Nő* (*Vajdasági Dolgozó Nő*) i *Femeia nouă*. što je prelazilo tiraž od 100.000 primeraka. Paradoksalno je da u vreme kada je veliki deo žena u Vojvodini nepismen⁶ ili tek opismenjen postoji takav obim angažovanih listova. AFŽ štampa je korišćena kao najznačajniji kanal prenošenja poruka i kreiranja uloga namenjenih ženama. Poruke se nisu usvajale samo čitanjem i slobodnom selekcijom informacija koje zavise od odlika publike, već i njihovom interpretacijom u direktnom kontaktu rukovotkinja čitalačkih časova i publike.

Ovaj sistem je bio zasnovan i na hijerarhiji AFŽ štampe gde je *Žena danas* bila mesečnik koji je prenosio aksiomske - „direktivne“ poruke liderkama srednjih i nižih odbora AFŽ-a, a svi ostali listovi su prema kreiranoj matrici predstavljali stvarnost na makro (politički plan) i mikro-planu (svakodnevni život) i u isto vreme je kreirali (nove ženske uloge). Najznačajnije tekstove u analiziranoj AFŽ štampi u periodu 1948-1950. napisala je Vida Tomšić¹.

Da bih istražila koje poruke su prenošene, sa kojim ciljem ko ih je prenosio i kako su se one realizovale u svakodnevnom životu analizirala sam listove *Glas žena* i *Zora*. Analizu sam organičila na navedene listove koji su

štampani na srpskom jeziku, ali sam uporedo koristila svedočenje Gizele Sabo (Szabó Gizela) urednice Dolgozó Nő (Vajdasági Dolgozó Nő) (Gordana Stojaković 2007). Koristila sam rezultate istraživanja *AFŽ Vojvodine 1945-1953*. (Gordana Stojaković 2007) gde sam predstavila činjenice o važnosti AFŽ -a kao ženske organizacije koja je imala ključnu ulogu u dalekosežnom projektu emancipacije žena u socijalističkoj Jugoslaviji u periodu 1945-1953.

Koristila sam metode analize diskursa u analizi teksta (Vera Vasić 1995; Svenka Savić 1993) koje omogućuju da se rodne razlike prikažu u odnosu na kontekst (političko-ekonomski i kulturološki). Takođe sam koristila metode koje se koriste u prezentaciji žena u medijima (Nirman Moranjak 2007) i metode koje objašnjavaju ideologizaciju rodnih uloga (Susan Kingsley Kent 1987). Kao ključni element analize odredila sam: šta su bile dominantne teme i koje su dominantne uloge namenjene ženama (majka, supruga, radnica...) i koliko su one podudarne političkom programu AFŽ-a. Rezultate analize sam predstavila u doktorskoj tezi *Rodna perspektiva u novinama Antifašističkog fronta žena (1946-1953)* a u ovom radu sam izdvojila temu – ulazak žena u privredu sa posebnim osvrtom na zadrugarstvo i zadrugarke kako bih dala osnovne informacije o radu organizacija AFŽ-a u periodu 1946-1953⁷.

AFŽ Jugoslavije: najmasovnija ženska organizacija u našem istorijskom pamćenju

Antifašistički front žena Jugoslavije osnovan je 1942, u toku Narodnooslobodilačke borbe (NOB) sa ciljem da okupi žene u borbi protiv fašista. Ideološki rad organizacije je bio oslonjen na temeljna opredeljenja KPJ da žene moraju biti ravnopravne sa muškarcima u svim segmentima života i rada. Organizacija je posle rata formalno bila član Narodnog fronta Jugoslavije⁸, ali je u mnogim segmentima rada zastupala autentične interese žena.

Iskustvo žena u okviru AFŽ-a oslanjalo se i nastavljalo na iskustvo organizovanja žena u radničko-komunističkim organizacijama⁹ počev od dvadesetih godina 20. veka. Podjednako važno je bilo i iskustvo ženskih građanskih¹⁰ i feminističkih organizacija u Srbiji i Vojvodini, koja su pored

⁷ Doktorsku tezu *Rodna perspektiva u novinama Antifašističkog fronta žena (1946-1953)* sam odbranila u avgustu 2011. na Rodnim studijama - ACIMSI Univerziteta u Novom Sadu. Cilj mi je bio da rekonstrukcijom i dekonstrukcijom tekstualnih i vizuelnih poruka u štampi AFŽ-a koje su delom oblikovale svest žena ukažem na deo zaboravljenog nasleđa žena u socijalizmu. Namera mi je bila da ukažem na važnost političkih stavova o poželjnim ulogama žena u socijalizmu u periodu 1945-1953.

⁸ Drugi kongres Antifašističkog fronta žena Jugoslavije održan je 25, 26 i 27. januara 1948. u Beogradu. Tek tada je usvojen Statut organizacije i doneseni planovi rada koji su sadržani u rezolucijama Drugog kongresa AFŽ-a Jugoslavije. Iz Statuta organizacije vidi se da je AFŽ bio sastavni deo Narodnog fronta. Pokrajinska organizacija AFŽ-a je bila u rangu sreskih, okružnih i mesnih organizacija čiji je najviši organ - Konferencija AFŽ-a.

⁹ Videti: Kecman Jovanka (1978); Kecman Jovanka (1975); Stojaković Gordana (2007); Sklevicky Lidia (1996).

---

humanitarne funkcije imala i programe edukacije za žene, ali i političke zahteve. Mnoge od tema¹¹ pokrenutih u građanskim i feminističkim organizacijama preuzete su i razvijene u sistemu AFŽ -a, u obliku koji je diktirao politički trenutak.

Masovno organizovanje žena i stvaranje mreže organizacija AFŽ-a, u periodu 1942-1944. najviše u seoskim sredinama, bio je proces koji se kretao „neispitanim putevima“ (Srbislav Kovačević 1943). Sa jedne strane žene su vrlo često predstavljale odlučujuću snagu NOB-a kao partizanke, bolničarke, kurirke, ilegalke, one koje su organizovale svakodnevni život na oslobođenim teritorijama (gde su muškarci bili u logorima, partizanima ili ubijeni), a sa druge strane njihov izlazak iz kućnog okruženja u mirnijim fazama rata nije nailazio na opšte odobravanje saboraca i sredina u kojima su živele. Već su se tokom 1944. pojavile dileme da li je potrebno da i dalje postoji jedna posebna organizacija žena kakav je AFŽ. Jovan Veselinov-Žarko, sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu poslao je 1944. pismo Pokrajinskom odboru AFŽ-a sa porukom da postoji „opasna tendencija `osamostaljivanja` AFŽ-a, odvajanja AFŽ-a u neku potpuno samostalnu organizaciju... Niži odbori...često su se razvili u usku terensku žensku organizaciju koja se (u mnogim mestima) smatra mnogo više obaveznom prema višim odborima AFŽ-a, nego prema lokalnim telima i lokalnim potrebama i zadacima opšte Narodnooslobodilačke borbe...“ (Srbislava Kovačević 1984: 120). U odbranu postojanja posebne ženske organizacije prva je stala Mitra Mitrović¹¹. Ona je smatrala da AFŽ nije organizacija koja se „isključivo bavi pitanjem žena, već (je to) pokret koji je okupio žene u borbi čitavog naroda protiv okupatora“ (Mitra Mitrović, O Antifašističkom frontu žena *Žena danas* br. 33. 1944: 6-8). One su se, kako piše Mitra Mitrović u navedenom članku, zahvaljujući AFŽ-u, lakše i efikasnije uključile u javni i politički život jer se žene „još uvek lakše okupljaju preko svog, da kažemo `ženskog` pokreta.“ One su se i na potpuno poseban način vezivale za svoju organizaciju koja sada postaje „njihov krov nad glavom“. U takvim uslovima, ali i zbog zasluga koje je AFŽ imao u NOB-u, i koje nisu bile sporne, Mitra Mitrović smatra da se opstanak AFŽ-a ne može dovoditi u pitanje.

Masovan izlazak žena u javnu sferu u periodu 1945-1950. jedna je od ključnih osobenosti društvenog života socijalističke Jugoslavije. Žene su glasale na izborima za savezne, republičke, pokrajinske i lokalne organe vlasti. One su i

¹⁰ Božinović Neda (1996); Sklevicky Lidia (1996: 73-107) ; Stojaković Gordana (2001).

¹¹ Patronati, različite forme edukacije žena, ženska štampa.

Ravnopravnost žene u Ustavu Federativne Narodne Republike Jugoslavije

S našom narodnom borbom mi smo povezale cio svoj život. Nije u njoj bilo događaja koji nije bio i naš, da tako kažemo, lični događaj. Svi događaji su nas zanimali, ali je ipak bilo među njima takvih koji su nas jače pokretali, i okupljali u većem broju na zajednička raspravljanja. Sjetimo se Drugog zasjedanja AVNOJ-a, donošenja zakona na zasjedanju Privremene narodne skupštine, izbora, proglašenja Republike. I evo sad opet jednog događaja koji nas je, više možda nego i jedan dosada, pokrenuo na živo raspravljanje. Naš narod dobio je nacrt Ustava svoje Federativne Republike.

I cio Ustav i svaki njegov član posebno jednako nas zanima. U Ustavu je izraženo sve ono zašto smo se borili i što smo borbom stekli. Zato nas svaki jednako i zanima, svaki je podjednako naš ali se ipak na nekim od njih mi duže zaustavljamo, više o njima diskutujemo, postavljamo baš o njima više pitanja.

Osnovno u Ustavu je to da je vlast u rukama naroda, a iz tog osnovnog proizlazi i opće socijalno i ekonomsko ustrojstvo naše države. Na tom osnovnom u Ustavu temelji se svaki njegov član.

Mi ćemo se ovdje duže zadržati na članu 24 Ustava: „Žene su ravnopravne sa muškarcima u svim oblastima privrednog, društvenog i državnog života“.

Prije nego smo počeli čitati nacrt Ustava, mi nijesmo znale u kojem članu je zapisana naša ravnopravnost, ali smo bile potpuno sigurne da je u jednom zapisana i tražile smo samo da doznamo koji je to član po redu. Bile smo u to sigurne, zato što znamo da se zato naš narod, i zajedno mi s njim, borio za punu demokratiju, što znači za punu vlast naroda. Demokratizam jedne zemlje određuje se po tome do kojeg stepena narod učestvuje u upravljanju državom, u društvenom radu, obnovi i izgradnji zemlje, u kolikoj je mjeri on sam gospodar države i nosilac vlasti u njoj. Prema tome stvarna demokratija nemoguća je bez aktivnog učešća žena u upravljanju državnim životom.

To je sasvim jasno kad znamo da žene sačinjavaju bar 50% stanovništva svake zemlje. Njihovo isključenje ili neučestvovanje u političkom životu zemlje bila bi povreda osnovnog načela svenarodne demokratije, time bi iz djela izgradnje demokratskog poretka i procvata zemlje bile isključene ogromne snage koje mogu da dadu neocjenjivu pomoć, bez čijeg se učešća ne da ni zamisliti izgradnja istinski demokratskog poretka.

Ne može biti povoljnih uslova za razvoj demokratije tamo gdje žena-majka, vaspitačica budućih pokoljenja ne učestvuje u političkom životu. Majka robinja, neravnopravna mati ne može vaspitavati slobodnog čovjeka, odlučnog borca za odbranu demokratije. Zar, da gradi demokratiju, da, posle ovako teškog ratnog pustošenja obnavlja zemlju i razvija u toj obnovi sve svoje sposobnosti žena koja stoji van političkog života, koju su ostavili u zapečku i naturili joj uvjerenje da ona drugdje i ne spada. Hoće li takva žena moći da brani demokratiju od svih napada, kad je ona ne osjeća svojom, kad joj nije bliska ni prisna, kad od nje nije ništa dobila.

Zar to nije najbolje dokazano na posljednjim izborima, na kojima su uzele učešća gotovo sve naše

žene, jer su sve osjetile da su konačno dobile svoja prava da učestvuju na izborima. Ali, ravnopravnost bi bila puka fraza kad bi ona bila samo pravno priznata. Ravnopravna može da bude samo ona žena koja je ekonomski izjednačena i kojoj je omogućen kulturni razvoj kao i muškarcu. U našem Ustavu stoji jasno napisano: „Za jednak rad žene imaju jednaku platu kao i muškarcu i uživaju posebnu zaštitu u radnom odnosu.“

Medutim kad govorimo o Ustavu u cjelini i o svakom njegovom članu posebno, moramo držati na umu riječi druga Kardelja da je naš Ustav živi narodni Ustav, da on ne izražava samo postojeće stanje u našoj zemlji, nego i razvija tekovine narodno-oslobodilačke borbe u njihovim organizacionim oblicima i time postaje novo snažno oružje u rukama naroda za dalje izgrađivanje njegove demokratije.

Ovo moramo imati u vidu kad govorimo i o onom članu koji izražava ravnopravnost žene. Mi ga ne smijemo posmatrati odijeljeno od ostalih članova, sa svima ostalima on je usko povezan, i kao i svi ostali temelji se na tome da je vlast u rukama naroda. Ovaj član o ravnopravnosti žene ne možemo gledati odvojeno od člana 15 Ustava u kojemu se kaže da, u cilju zaštite životnih interesa naroda i podizanja narodnog blagostanja, država daje pravac privrednom životu i razviku putem općeg privrednog plana, oslanjajući se pritom na saradnju svih narodnih organizacija. Ne možemo ga gledati odvojeno od ovoga, jer puno ostvarenje ravnopravnosti žene ovisi u prvom redu o podizanju ekonomskog života i blagostanju naroda. Pobijeda naroda u narodno-oslobodilačkoj borbi stvorila je sve uslove za likvidaciju kućnog ropstva naše žene i za njeno aktivno i punopravno učešće u državnom i kulturnom životu. Ona im je otvorila sve puteve, učinila dostupnom svaku profesiju, a privredni i industrijski razvoj zemlje u budućnosti pružiće mogućnost da se one izdignu do kvalifikovanih radnika u svakom poslu koji im država povjeri. A žene treba da u potpunosti iskoriste stvorene uslove za izgradnju svoje pune i svestrane ravnopravnosti. Jer nije stvar u tome što one sačinjavaju polovinu stanovništva, što je u Ustavu izražena njihova ravnopravnost, što su učestvovala na izborima, što ih se veliki broj nalazi u narodnim odborima, što su poslanici u Narodnoj skupštini i ministri u federalnim vladama, što zauzimaju položaje narodnih sudija i prisuditelja, postaju upravitelji bolnica, rukovodioci raznih državnih i društvenih ustanova, stvar je u tome da one, iskorišćavajući svoja prava, i baš u cilju njihovih potpunih ostvarenja, ispune dužnosti koje pred njih stavlja obnova i podizanje zemlje. One treba da se potpuno uključe u realizovanje opšteg privrednog plana o kojemu govori član 15 Ustava. Što prije treba da ovladaju svojim profesijama, i postignu u njima potrebnu kvalifikaciju, jer će tek tada načelo — za jednak rad jednaka nadnica — biti zaista u potpunosti ostvareno. „Radi što punije ekonomske nezavisnosti žene, na kojoj počiva ravnopravnost, žene moraju stizati svoje druge u visoko kvalifikovanim poslovima. I to mora biti osnovna perspektiva radne žene. Tek tada, kad ženska radna snaga prestane biti najčešće nekvalifikovana ili sa malim kvalifikacijama, kad se žene izbrišu iz reda

birane u organe vlasti i uključivale se u privredni razvoj zemlje. Ženama su ideološkim i partijskim odlukama bile namenjene aktivne uloge u kreiranju društveno-ekonomske sfere: radnice, udarнице, zadrugarke, političarke ('društveno političke radnice'), ekonomski samostalne žene koje su ovladale različitim profesijama i onim koje su, do tada, bile rezervisane samo za muškarce. Pri tome se priznavao poseban društveni plan obrazovanja i edukacije žena kako bi savladale nasledenu neobrazovanost i uključile se u privredni i politički život. Ipak je i dalje bila važna uloga žene kao majke (ne samo sopstvene dece već i dece koja nisu imala roditelje) kao i čitav arsenal uloga iz ekonomije nege i brige (briga o porodiljama, doiljama, invalidima, učenicima u domovima, kolonistima).

Društveni i politički angažman žena je počeo da se smanjuje od 1950. kada se uvodi samoupravljanje, a privredna preduzeća moraju da pokažu pozitivan rezultat. Do tada realizovana društvena briga o deci i majkama sada postaje skup projekat. Takav društveni napor proizvodio je stavove da je najbolje da se žene „vrata u kuću“ jer je to najracionalnije i u „interesu dece“ (Anonim „O problemu dvostruke opterećenosti zaposlene žene“ u: *Žena danas* br. 81, 1951: 11). Izuzetak su žene na selu koje su i dalje u fokusu aktivističkog i političkog rada unutar AFŽ-a, jer projekat socijalističkog preobražaja sela nije bio završen.

Dešavalo se da su u Vojvodini 1951. i 1952. žene masovno vraćale kandidature za izbore na lokalnom i regionalnom nivou, jer se muževi i porodica nisu sa tim slagali. U prvim posleratnim godinama takva situacija nije bila moguća U toku NOB-a i posleratne obnove patrijarhalno shvatanje o položaju

prostitih radnika, tada će ravnopravnost žene na poslu dati pune svoje plodove“, kazala je drugarica Mitra Mitrović u svom predavanju.

Ravnopravnost žene najuže je povezana s njenim kulturno-prosvjetnim podizanjem, a zato joj se u našoj novoj državi pružaju danas mogućnosti. Kulturno-prosvjetno podizanje naroda najšire je postavljeno u našem Ustavu. U članu 26 kaže se: „U cilju podizanja opće kulture naroda država obezbeđuje da škole i druge prosvjetno-kulturne ustanove budu dostupne svim slojevima naroda. Osnovna nastava je obavezna i besplatna.“

I ovaj član našeg Ustava treba da ženama postane oružje za izgradnju ravnopravnosti. One moraju uložiti sve sile da se podignu škole u svakom selu, da na analfabetske tečajeve privuku sve nepismene žene, da ih za njih zainteresuju i na njima zadrže. Moraju suzbijati predrasudu da za žensko dijete nije škola, i, naročito na selu, u tom pravcu djelovati na majke.

Stručno obrazovanje, koje putem kurseva, pruža ženi naša vlast, one će iskoristiti u cilju podizanja svojih kvalifikacija, u cilju što veće pomoći državi i stvaranja mogućnosti da se što brže omogući stručno podizanje i postizanje znanja hiljada žena.

žena je odmah bilo prepoznavano i osuđeno kao nazadno i pogrešno. Početkom pedesetih godina otupela je oštrina razračunavanja sa patrijarhalnim shvatanjima. Na izborima za lokalne organe vlasti u Vojvodini primećeno je da su birači-muškarci bili protiv ženakandidatkinja. Tako je u Jaši Tomić od 28 žena izabrano 14, u Kovinu od 16 kandidovanih žena izabrane su 3, a u Bečeju od 58 kandidovanih izabrano je 12. U Srezu somborskom je 50 žena vratilo kandidaturu jer im muževi nisu dozvoljavali da prihvate kandidature (Ruža Tadić^v „Koji su naši zadaci“ *Žena danas* br. 103. 1953: 3).

Iskustva masovnog učešća žena u privrednom i društvenom životu zemlje su se sabirala u organizacijama AFŽ-a baš u vreme kada je, prema odluci KPJ, organizacija trebalo da se svede na savetodavni organak Narodnog fronta. Ona su bila tako snažna i tako značajna da je i u vreme slabljenja organizacije otvorena i danas aktuelna tema o usklađivanju privatnih i poslovnih obaveza žena. Mnoge zaposlene žene su se žalile na „strahovit zamor“ od svakodnevnog, „zaglupljujućeg“ posla u kući“ (Gordana Stojaković 2007). Verovalo se da će uvođenjem električne energije u domaćinstva upotrebom šporeta, frižidera, pegle, mašina za pranje veša i sudova, usisivača... kućni posao svesti na minimum. Pored toga smatralo se da će se osnivanjem servisa za čišćenje stanova, perionica, drugih uslužnih radionica žene rasteretiti kućnih poslova. Ipak, i tada je bilo jasno da je za istinsku ravnopravnost neophodna kulturna emancipacija muškaraca i žena i da će proces izlaska žene u javnu sferu, bremenit nasleđem prošlosti, biti dug.

Najteži deo procesa emancipacije društva bio je proces transformacije mišljenja muškaraca i žena. Ida Saboⁱⁱⁱ u svom govoru¹² povodom 8. marta (Novi Sad 1960) kaže da se u toku socijalističkog preobražaja društva „vrši(o) proces pretvaranja starih shvatanja u nova, proces usvajanja novih pogleda u pogledu položaja žena u porodici i društvu.“ Ida Sabo konstatuje da je socijizam u FNRJ „potvrdio pravilnost marksističke teorije po ženskom pitanju tj. da je njegovo potpuno rešenje moguće pobedom proletarijata nad kapitalizmom“.

U praksi masovni ulazak žena u privredu značio je i transformaciju porodice. Bilo je jasno da žena ne može da izvršava stare i nove funkcije a da to ne proizvede dvostruku opterećenost žena. Ida Sabo se u navedenom govoru zalaže za sledeće rešenje: „Ako polazimo od socijalističkog stanovišta da je žena ravnopravna, da ona vrši i još više će vršiti razne profesije i funkcije u društvu, ne može se više zadržati stara organizacija rada u domaćinstvu i moramo svesno da stvaramo mrežu društvenih institucija koje će da okružuju porodicu i koje će da obavljaju razne poslove vezane za svakodnevni život porodice“. U procesu transformacije porodice posebno su istaknute „komune i kućne zajednice“ koje su shvaćene kao „proširene porodice...koje će osloboditi ženu kućnih poslova“.

Zašto je ukinut AFŽ? Prema Rezoluciji o osnovanju Saveza ženskih društava Jugoslavije (septembar 1953) radilo se o stepenu razvoja društvenih odnosa gde su se aktivnosti AFŽ u rešavanju društvenih problema ocenjivale kao pogrešne „jer bi to podupiralo pogrešno mišljenje da je pitanje položaja žena nekakvo posebno žensko pitanje a ne opšte društveno pitanje, pitanje svih boraca za socijizam...“ (Vida Tomšič 1980: 77).

¹² Govor je objavljen u : Stojaković, G. (2007), CD- AFŽ Vojvodine 1942-1953, izdanje autorke, Novi Sad

ПОВОДОМ ОСМОГ МАРТА

О ПРАВИМА И ДУЖНОСТИМА ЖЕНА У СОЦИЈАЛИЗМУ

Н ије прошло још ни једанаест година од почетка рата и Народноослободилачке борбе, која је из темеља изменила многе ствари не само у животу нас жена, већ свих грађана наше земље, а тек се навршило шест година како је, нама женама Уставом загарантована равноправност.

Али равноправност жене са мушкарцем може да буде различита. Може се жена изједначити са мушкарцем а ипак немати онакав положај какав имамо ми жене у Југославији. Јер ако у једној земљи нема праве демократије, ако су грађани мање или више у својим правима ограничени, ако су више поданици него грађани онда ни положај жене у таквој „равноправности“ није онакав какав би требало да буде. Зато у нашој равноправности има нечег нарочитог, специфичног. Нама она није подарена на основу молби и претставки, већ је последица нашег широког учешћа у Народноослободилачкој борби и то у свим облицима кроз које се она манифестовала. А наша Народноослободилачка борба била је истовремено и социјалистичка револуција и та чињеница је битна кад говоримо о нашој равноправности.

Ми смо грађанке земље која изграђује социјализам, земље у којој државне послове воде и решавају широке народне масе преко својих слободно изабраних претставника, и разних савета који претстављају државно - друштвене органе управљања имовином, власништвом целог народа.

А то је оно што нас разликује од других земаља. То је, исто тако оно што чини да се свакодневно све већи број напредних људи и организација из читавог света интересује за нашу земљу и којима политика, коју води наша Комунистичка партија, постаје узор како се треба борити за независност, за изградњу праве народне власти, за демократију, уопште, за живот достојан човека.

Нико можда више од нас не жели мир и тако искрено и поштено не бори се за њега. Но исто тако, можда нико није толико спреман да се и много чега одрекне у корист јачања одбранбене снаге своје земље. Све је то оно основно што треба да имамо на уму и у данима прославе Осмог марта, јер то је, у ствари, оно што условљава и наш пут у социјализам а тиме и равноправан положај нас жена у социјалистичкој Југославији.

Много тога у нашем свакидашњем животу чини нам се већ сасвим природно, као да је све увек тако било. Ево, например, да се задржимо само на по-
нечему:

1952

Све ми сусрећемо се свакодневно — на улици, на трговима, у возу, уопште на најразличитијим местима, са нашим познаницама. Оне нам, уснут, причају разне ствари — једна да је на порођајном отсуству, друга, да је судија, трећа, да је члан радничког савета, четврта, да је са породицом на годишњем одмору у синдикалном одмаралишту, пета, да је судија поротник, шеста да ради скраћено радно време јер доји дете итд. итд., и то све нам изгледа да друкчије и не може да буде. Да, у нашој земљи је то природно и друкчије не може да буде. А да ли је тако и раније било? Не, све то — плаћени годишњи одмор, плаћено порођајно отсуство, плаћен изостанак за негу болесног детета, право да се учествује у бирању и да се буде изабран као члан савета, посланик, министар, судија, да се слободно бира друг за заједнички живот — претставља тековине социјалистичке револуције извојеване под вођством Комунистичке партије, за које су дале живот хиљаде наших другарица, мајки, жена, младих девојака — радница, сељанки, интелектуалки, домаћица.

Многи закони и одредбе (брачно право, Закон о односима родитеља и деце, Закон о старатељству, радно право, прописи о заштити жене у радном односу, Кривични законик) искорењују стара схватања и предрасуде јер су одраз новог, правилног гледања на жену која у социјализму треба да буде учесник и сарадник у свим пословима управљања, да буде образована, економски независна, али да паралелно и истовремено не запоставља своју друштвену улогу мајке. Али код нас још увек врло велики број жена не познаје законске одредбе, које одређују њихова права и дужности, или, што је још чешће, не зна како да се бори за остварење тих својих права. Отуда и погрешно схватање равноправности у погледу запослења, односа у породици итд. (запослење на радним местима где не би требало да раде жене, пребивање и материјалне и васпитне бриге о деци на државу, односно друштво и слично).

И политичка права жена, и права и дужности на основу одредби породичног и радног права претстављају за све жене, рекло би се, дужности да их у што већој мери користе, при чему свакако треба да претходи темељито упознавање са самим одредбама. То захтева целокупни друштвени живот наше земље, у којем су оне активан и важан фактор, то захтева све шира демократизација нашег друштвеног живота, и то је једини пут да жене у нашој земљи стварно заузму место које им у социјализму при-

пада. Ту дужност упознавања широких маса жена са њиховим правима која им законски припадају треба да приме на себе организације АФЖ. На тај начин оне ће их лакше мобилисати да извршавају дужности и задатке који, уствари, произилазе из самих њихових права.

Проблем свестраног образовања свих грађана Југославије, а посебно нас жена, да користимо у потпуности наша политичка и грађанска права захтева посебну обраду. Овом приликом, да споменемо само један пример: У првом полугодишту 1951 године од свих запослених жена према статистици Социјалног осигурања — радница и службеница у фабрикама и разним установама и занатству — њих 158630 користиле су порођајно отсуство са укупно 268002 дана. Та бројка показује да је просечно свака жена користила свега 63 дана за порођајно отсуство мада јој закон у интересу њеног здравља и здравља детета одобрава 90 дана. Само овај један пример показује колики нас још посао чека да га обавимо и у појединачним разговорима, и преко штампе и преко организација АФЖ и синдиката, да би смо их упознале са њиховим правима.

Можда је понекад нашим женама данас тешко, јер су са правима примиле и многе дужности. И то је истина. Изградња социјализма које смо се прихватили, и то у специјално тешким условима, контрареволуционарних напада и бојкотовања наше земље од стране информбироовског табора, намеће нам тешкоће које су често равне онима из рата, из Народне револуције. Али исто тако истина је да се та изградња наше земље свакодневно одвија великим

замахом, ми знамо да су тешкоће привремене и пребродиве, да постоје баш зато што стварамо услове да се оне, те тешкоће, отклоне што пре и то не за неко време, да би се опет једног дана повратиле, него да створимо такве услове који ће заувек из нашег живота истиснути беду и оскудицу. Бити прегалац у таквом послу, учествовати у њему, овај или онај начин, испуњава човека поносом. Јер смо сви ми у својој земљи господари, власници, домаћини.

Сви смо свесни да много чега немамо. Знамо да не живимо „најлепше на свету“ (како су то пунили главе својим грађанима руководиоци СССР) нико нас у то не уверава. Недостаје нам много ствари и организација услуга које би живот, и то баш нама женама можда још уочљивије, чинио лакшим, удобнијим. Али сигурно знамо, што нас опет разликује од многих других земаља, да садашњим нашим изпорима стварамо оне неопходне основе, који ће нам омогућити да све то што нам недостаје произведемо, добavimo, организујемо. И то што то знамо, што велика већина нас има високо развијену патриотску и политичко-друштвену свест, што сем тога, свакодневно стичемо нова знања, која користимо у широко демократском управљању својом земљом, резултати не изостају, они су сваким даном све очигледнији и поткрепљују нашу чврсту веру да смо кренули сигурним путем једног бољег и богатијег живота.

Зато и овог Осмог марта можемо једна другу чврсто да стегнемо руку и ведро честитамо празник.

Саша Бурановић-Јанда

Зуко Џумхур: Из акције здравственог просвећивања жена Косово-метохиске области

Neda Božinović^{iv} o razlozima za ukidanje AFŽ-a kaže:

Opet patrijarhat na djelu. Svaki put se nađe izgovor da se žena vrati nazad. Ovdje se nije radilo o čistom patrijarhatu, nego o socijalističkoj ideologiji. Kažem to nakon dugog promišljanja o tome što bi to moglo da bude. Došla sam do zaključka da taj događaj ima u svojoj osnovi patrijarhalnu crtu - bilo je teško prihvatiti ženu kao ravnopravnog čovjeka. I tada je socijalizam proklamovao ravnopravnost žena ali "pod našom kontrolom" – pod kontrolom socijalističke partije (Stojaković Gordana 2002: 48).

¹³ Federativna Narodna Republika Jugoslavija (1946-1963)

Ulazak žena u privredu sa posebnim osvrtom na zadrugarstvo i zadrugarke kroz AFŽ štampu

¹⁴ Ekonomijom nege i brige nazvala sam dobrovoljne i neplaćene aktivnosti kojima su žene u socijalističkoj Jugoslaviji omogućile zbrinjavanje, negu i brigu za sve ranjive kategorije društva: decu u jaslicama i obdaništima, decu bez roditelja, čak u internatima i školama, stare ljude, koloniste, invalide, stanovništvo u „pasivnim krajevima“, žene i decu u Kosovsko-metohijskoj oblasti, učesnice i učesnike na velikim gradilištima, graničare... Korpus dobrovoljnih aktivnosti nazvala sam ekonomijom jer je mobilizacija žena preko organizacija AFŽ-a na poslovima proizvodnje hrane, obuće i odeće i rad na održanju svakodnevnih potreba (nega za nabrojane kategorije stanovništva) doprinela da se započne socijalistička transformacija društva. Milioni besplatnih radnih sati koje su žene socijalističke Jugoslavije položile u temelje nove države nije dovoljno poznata činjenica.

Polet

Transformacija društva u socijalističko i ravnomerniji razvoj različitih delova FNRJ¹³ nije bio moguć bez masovnog učešća žena. Platforme po kojima se kretala promena ženskih situacija mogu se pratiti na osnovu analize najzastupljenijih tema AFŽ štampe: opismenjavanje i kulturno uzdizanje žena, ulazak žena u privredu sa posebnim osvrtom na zadrugarstvo i zadrugarke, ekonomija nege i brige¹⁴ i osmomartovske proslave. Sve nabrojane teme se prožimaju, uslovljavaju i menjaju intenzitet kako u temeljnim političkim dokumentima (rezolucije i zaključci KPJ, Narodnog fronta, AFŽ-a), političkim tekstovima liderki AFŽ -a tako i u izveštajima, reportažama i vestima o radu organizacija AFŽ-a. Analiza tekstova pokazuje dva perioda u odnosu na dominantnu žensku situaciju: period dominacije aktivnih ženskih uloga i uspinjanja zaposlenih žena na društvenoj lestvici (1945-1950) i period dominacije uloga iz ekonomije nege i brige (1950-1953).

Analiza tekstova AFŽ štampe pokazuje da je AFŽ u periodu 1946-1949. bio čvrsto strukturiran sistem izgrađene hijerarhije moći, utemeljen na jasno definisanim ciljevima u saglasnosti sa ideološko-političkom matricom KPJ. Ženama su namenjene aktivne uloge u kreiranju društveno-ekonomske sfere: političarke („društveno-političke radnice“), ekonomski samostalne žene koje su ovladale različitim profesijama. Pri tome se vodilo računa i o „društvenoj funkciji žena“ jer su promovisane i uloge majke, vaspitačice, negovateljice.

Posredstvom AFŽ štampe, čitalačkih grupa i konferencija, širokom sloju žena se prvo objašnjavalo zašto se i na koji način društvo transformiše u

---

socijalističko, pravednije, gde neće biti socijalnih razlika, a zatim bi se postavili konkretni zadaci članstvu AFŽ-a, kao što je to u političkom tekstu Ruže Tadić „Pojačajmo ideološko vaspitanje naše radne žene“ (*Glas žena* januar-februar 1949: 8-10). Tekst prati politički kreiranu matricu promena položaja žena u društvu - edukacija, uključivanje u privredu i vaspitanje podmlatka, a započinje citatom iz „Programa Partije“:

Komunistička partija Jugoslavije će se naročito boriti za svestrano jačanje aktivnosti Antifašističkog fronta žena u radu na vaspitanju žena u duhu socijalizma, za učvršćenje postignute ravnopravnosti žena i za obezbeđenje te ravnopravnosti putem stalne brige za njihovo kulturno i političko uzdizanje, za majku i dete, kao i za što masovnije uključivanje žena u sve oblasti društvenog i ekonomskog života.

Slede statistički podaci o radu organizacija AFŽ-a u Vojvodini koji su u prvom delu teksta Ruže Tadić dati kao prikaz usaglašenosti rada AFŽ-a sa „Programom Partije“: broj održanih konferencija „po raznim pitanjima - tumačenje uredbi, zakona i krupnih političkih i privrednih zadataka“, broj čitalačkih grupa, kurseva i takmičenja u ostvarivanju zadatih planova rada AFŽ-a. U drugom delu teksta Ruža Tadić daje dobre primere rada pojedinih organizacija AFŽ-a, a završava kritikom, kao obaveznim delom svakog političkog teksta u AFŽ štampi, naslovljenom na određene odbore AFŽ-a:

Sreski odbori AFŽ- a treba da se bore da ovog puta izbegnu kampanjski rad u podizanju kadra i da obezbede stalno podizanje i osposobljavanje naših drugarica. (Ruža Tadić “Pojačajmo ideološko vaspitanje naše radne žene” u: Glas žena, januar-februar 1949: 8-10).

Analiza sadržaja u *Glasu žena* je pokazala da dominiraju politički tekstovi namenjeni članicama AFŽ-a koji pozivaju i mobilišu žene u Vojvodini da ličnim angažovanjem podrže opšti društveni plan. Svako angažovanje je utemeljeno na zadacima AFŽ-a, a na osnovu plana KPJ za sve masovne organizacije. Tako je u nepotpisanom političkom tekstu „V kongres Partije i zadaci AFŽ-a“ (*Glas žena* novembar 1948: 1-3) dat sažet plan KPJ za organizacije AFŽ-a:

... U 1949. godini, trećoj godini izvršenja našeg Petogodišnjeg plana, naša organizacija će morati još sa više sistema prići organizovanju svestranije pomoći radnoj ženi, kako bismo izvršili zadatak postavljen u Planu privrednog razvitka FNRJ i Programu KPJ – omogućiti ženama što masovnije učešće u svim oblastima društvenog i političkog života. Na taj način ćemo i našoj industriji omogućiti potrebnu radnu snagu te će broj

ОБНОВЕ

БИ ЖЕНЕ СЕ НИКОЛИКО БОРАЦА. ОНЕ СУ ИШЛЕ У ПОЗАДИНИ. ТО СУ БИЛЕ А У ОВНОВИ ЖЕНСКИ ПОНИЗАЦИСКИ СИЛУ, НА КОЈУ С ЗАПОСТАВЉЕНЕ У СТАРОЈ НЕ СВОГ ЗАДАТКА.

Г Н Т О

разговора са Чехословачким новинарима

БРЗО ПОСТАЛА КВАЛИФИКОВАН РАДНИК

Елизабета Туршић је као шегрт недавно дошла у фабрику концa „А. ПИИТАР“ у Тезну. Она ради тек месец дана на машини, а већ је израдила 20 килограма концa више него радница која на исто таквој машини ради преко две године. Управа синдикалне подружнице њене фабрике решила је да се ова млада радница-уеник одмах уврсти међу квалификоване раднице.

ОСПОСОБИЛЕ 120 НОВИХ ПРЕДИЉА

— Мало је предилја у предузећу. С већим бројем продукција би се повећала, — тако је мислила предилја текстилне фабрике „ИНТЕКС“ у Крању и дала директору предузећа предлог за оспособавање нових радница. Предлог је примљен, и Марија се, с још десет другарица, дала на посао. За кратко време оне су оспособиле 120 нових предилја, и тиме је у фабрици повишена продукција за 25 тона месечно.

— Поносне смо не зато што се продукција повисила, него и зато што је 120 жена стекло квалификацију, — кажу текстилке „ИНТЕКСА“.

РАДНЕ ЕКИПЕ ПРИЛЕПСКИХ ЖЕНА

Жене Прилепа дошле су на помисао да ће најбоље помоћи народној власти ако организују радне екипе за поједине послове које треба обавити. Тако једна екипа од 25 до 30 жена одлази сваке суботе у касарне и борцима опере рубље. Друга екипа, која прерађује вуну, успела је да само за један дан преради 80 килограма, а за кратко време је од те вуне екипа за плетење исплела за војску 90 пуловера. Екипа за чишћење очистила је темељито зграду државне болнице и просторије антитуберкулозног диспанзера. У екипи за сузијање пегавца ради 45 жена.

Прилепчанке препоручују и осталим организацијама АФЖ-а да организују радне екипе за поједине послове, јер се на тај начин може најорганизованије помоћи властима. Кад Народни одбор тражи помоћ у неком послу одмах се зна која екипа може најбоље да помогне и којој се другарица-воћи екипе треба обратити да се жене што брже сакупе, јер она има попис другарица своје радне групе. Осим тога, зато што заједно раде и што су радом повезане, у појединим екипама може се врло успешно организовати и заједничко читање и учење.

Премашене норме

У предизборном такмичењу многе раднице успеле су да премаше норме и постигну видне резултате. Ево неких од постигнутих резултата:

Леци Марија, радница фабрике „Југолат“ у предизборном такмичењу премашила је норму за 22%, а у истом предузећу је стругар Катица Рибарић премашила норму за 27%.

Лава Катица из фабрике „Кабел“ подигла је норму премртавања жица са дневних 15.000 на 18.000 метара.

Радници творнице ципела „Астра“ у Загребу премашили су предатну про-

изводњу и норму, и уштедели много материјала. То је заједничко дело свих 300 радника, али ипак се неки од њих нарочито истичу спретношћу, брзином и квалитетом. Међу таквима се налазе Реса Новачић, Олга Галина, Катица Третињак и Антонија Сабо.

У грађевинској радионици у Грацу, Далмација, раде на једној ручној преси за прављење цигле раднице Иванка Шутих, Неда Ујдур и Младенка Јурас. Кад су у октобру дошле на пресу, све су избацивале дневно 225 комада цигле, а сад оне произведу по 450 комада на дан.

Časopis
"Žena
danas",
1946.

(nastavak sa
prethodne
strane)

---

od 15.304 žena koliko se u ovoj godini uključilo u privredu, biti mnogo veći, a naš zadatak, postavljan u Programu – izvršiti mobilizaciju žena za izgradnju socijalizma... izvršen...

Masovno učešće žena je bilo neophodno da bi se izvršila obnova i izgradnja zemlje, industrijalizacija i socijalistička transformacija sela. Poruka o nužnom uključivanju žena u privredu upućuje se i muškarcima i ženama jer je radno angažovanje žena van kuće značilo i promene unutar porodice. Da bi se plan ostvario bilo je potrebno osnivati mrežu institucija društvenog standarda koje će podupreti rad žene van kuće:

Da bi učešće naših žena, kako u tvornicama i ustanovama, na industrijalizaciji naše zemlje i izgradnji narodne vlasti, tako i u selu na rekonstrukciji poljoprivrede i stvaranju novog socijalističkog sela, bilo što veće Peti kongres KPJ u Programu Partije postavio je jedan zadatak – razvijanje čitavog sistema pomoći ženi i majci. Pre svega potrebno je u idućoj godini stvoriti što širu mrežu dečjih ustanova koje su potrebne ne samo onim majkama koje su se već uključile u privredu, nego i onima na čije vredne ruke naša privreda čeka...(Anonim „V kongres Partije i zadaci AFŽ-a“ u: Glas žena novembar 1948: 2).

Paralelno sa porukama o potrebi uključenja žena u privredu nalaze se i poruke o promeni položaja žena u socijalističkoj Jugoslaviji. Vida Tomšič u tekstu „Žene Jugoslavije u borbi za izgradnju socijalizma“ (*Glas žena* mart 1949: 1-3) ponavlja tezu da je pobedom radničke klase došlo do „potpune likvidacije svakog ugnjetavanja čoveka čovekom“ i „likvidacije neravnopravnosti i ugnjetavanja žena“ (Isto str. 1). Ona daje primere pozitivne promene ženske situacije u socijalističkoj Jugoslaviji:

... a mnoge hiljade žena i devojaka danas stiču dalje obrazovanje u raznim srednjim, stručnim i visokim školama. Evo samo nekoliko primera u brojkama. U poređenju sa 1939. godinom, broj žena u privredi povećao se za 26,2%. U 1948. godini u poređenju sa 1947. godinom broj žena uključenih u privredu povećao se za 76,47% (u tekstilnoj 63,71% u preradi hartije 61,02%, u domaćoj radinosti 77,81%, elektroindustriji 34,90%, industriji duvana 50,09%)... Žene čine veliki broj među udarnicima. Od ukupnog broja udarnika 32% sačinjavaju žene. (Vida Tomšič, „Žene Jugoslavije u borbi za izgradnju socijalizma“ u: Glas žena, mart 1949: 1-3).

АКТИВНОСТ АФЖ СРЕЗА БЕЛИЧКОГ

АКТИВИСТКИЊЕ АФЖ ВОДЕ БРИГУ О ДЕЦИ ПОД СТАРАТЕЉСВТОМ

Један од задатака које су приватиле организације АФЖ у неким селима среза Беличког, јесте и брига о деци о којој се родитељи не старају, затим о деци под старатељством чији старатељи не одговарају својим обавезама које су примили пред државом која им даје материјалну накнаду за труд и подизање деце. Та брига жена нарочито је видна у селима Драгошћету, Шуљковцу, Кончареву и др. На састанцима одбора АФЖ расправља се о сваком случају понаособ јер активисткиње редовно обилазе ту децу, разговарају са њиховим родитељима и старатељима, указују им на њихов неправилан став и небрижљив однос око васпитања деце. Уколико су те неправилности нарочито велике, сеоски одбор АФЖ упозорава органе Народне власти који интервенишу да деца добију ону заштиту која им по закону припада.

УСПЕХ САВЕТОВАЛИШТА ЗА ЖЕНЕ У БАГРДАНУ И ДРА- ГОШЕВЦУ

У селима Багрдану и Драгошевцу нема још лекара нити каквог другог санитетског особља. Зато је здравствено стање жена приликом порођаја или у другим сличним случајевима, често долазило у питање. Због тога Секција АФЖ среза Беличког помогла је да се у тим селима оснује саветовалиште. То није било лако. Најпре је требало убедити тамошње жене које су заостале, да је њима потребно овакво саветовалиште. Није било ништа лакше ни окупити их да оне саме уреде просторије, набаве најнужнији инвентар итд. Зато су активисткиње АФЖ из Светозарева у више махова саме одлазиле у село Багрдан, спремале просторију за саветовалиште, а жене убеђивале да треба да долазе на прегледе и по савете о здрављу. Ипак, у почетку је било тешко привући жене у саветова-

лиште иако је бабица редовно у сређене дане одлазила тамо. Постепено су се привikle да долазе у дане саветовања, тако да сада саветовалиште врло успешно ради.

Успех саветовалишта у Багрдану покренуо је интересовање жена и у другим селима а највише у Драгошевцу. На захтев и уз заузимање жена овог села створено је и тамо саветовалиште.

КУРСЕВИ ЗА ЗДРАВСТВЕНО ПРОСВЕЂИВАЊЕ И ОПШТЕ ОБРАЗОВАЊЕ СЕОСКИХ ЖЕНА

Среска секција АФЖ у Светозареву покренула је у оквиру прославе Осмог марта кратке курсеве за здравствено и опште образовање жена у 15 села у срезу. Ти курсеви имају за циљ да дају основне појмове из историје народа Југославије, географије, српског језика, затим из личне хигијене, из домаћинства, па о празноверницама и надрилекарству. У сарадњи са просветним властима направљен је прегледни план предавања која ће одржавати учитељи а која ће бити сасвим приступачна и упрошћена. Тако се из земљописа учи и. пр. о положају наше земље и њеним границама, о њеним природним богатствима, занатству и слично. Из историје се учи о најзначајнијим моментима из наше националне прошлости итд.

Ови курсеви, уствари, биће један пробни покушај за даљи систематски рад на здравственом и општем образовању жена.

Борба против погрешног тумачења закона

У низу закона и уредаба које је доносила наша Влада, има их који су тесно везани за заштиту матера и деце, а посебно жене. Међутим, дешава се, нарочито у неким селима, да непријатељ покушава да неправилно и погрешно тумачи извесне ставке закона уредби. Тако се десило да је у извесним селима Среза беличког искривљено тумачење Закона о браку и закону о побачају. Због тога је Среска секција АФЖ припремила два предавања са правилним тумачењем ових закона а која ће се током припрема за Осми март одржати у свим селима у срезу.

Za rad su najsposobnije bile žene u fertilnom periodu zato je ideološko-politički plan prvo našao utemeljenje u radnom zakonodavstvu koje je trebalo da omogući radno angažovanje majki. O tome se žene obavještavaju u tekstu Mirjane Sapundžić „Novi propisi o zaštiti zaposlenih žena za vreme trudnoće i porođaja“ (*Glas žena* jun 1949: 4). Pored plaćenog porođajnog odsustva od 90 dana „rešeno je pitanje prekida rada zbog dojenja deteta“ (Isto str. 4) a data je mogućnost majci dojilji i ženi sa detetom do tri godine da radi skraćeno radno vreme (pod određenim uslovima):

*Rukovodilac preduzeća i ustanove, gde je zaposlena majka-doilja, određuje vreme trajanja prekida (zbog dojenja deteta) obzirom na stvarne mogućnosti, na primer: udaljenost preduzeća od stana ili jasal, saobraćajnih veza i slično, da bi joj na samo dojenje ostalo pola sata. Prekid rada zbog dojenja ne može biti duži od 2 sata... Koji su to određeni uslovi i okolnosti kad se majkama koje se nalaze u radnom, odnosno službeničkom odnosu može dozvoliti da rade sa skraćenim radnim vremenom, ceniće nadležni rukovodilac po pribavljanju mišljenja sindikalne organizacije... (Mirjane Sapundžić, „Novi propisi o zaštiti zaposlenih žena za vreme trudnoće i porođaja“ u: *Glas žena*, jun 1949: 4).*

Procenu okolnosti i mogućnosti za majke dojilje i one koje žele skraćeno radno vreme davao je rukovodilac u najboljem slučaju uz preporuku sindikata. AFŽ se nije uključivao u proces odlučivanja što govori o tome da je u realnom životu, van političkih govora, ulazak žena u privredu prevashodno uslovljen potrebom za novom radnom snagom, a ne potrebom da se one kao žene uključe u društvenu i privrednu stvarnost.

Prateći prioritete razvoja AFŽ štampa je, kroz reportaže i zveštaje, donosila prikaze uspešnog uključenja žena u industriju. Kako je izgledao radni dan radnica fabrike čarapa „Vukica Mitrović“ u Apatinu pokazuje nepotpisana reportaža pod nazivom „Novi život naših radnica“ (*Glas žena* novembar 1948: 5-6):

Radnice u fabrici rade od 5-13 časova. Svake srede redovno održava svako odeljenje za svoje članove sastanak čitalačke grupe. Prisustvovali smo jednom čitalačkom sastanku. ... Prorađuju politički referat druga Tita sa V kongresa KPJ. Čita se onaj deo u kojem se drug Tito osvrće na rezoluciju Informbiroa i optužbe protiv Partije i njenog rukovodstva...

Radnice su slobodno govorile o političkoj situaciji na način koji je uključivao i sasvim lični pristup:

U diskusiji uzima reč drugarica Mirić Milka petostruka udarnica u odeljenju za popravku čarapa: `Ja ne znam zašto nas napadaju i kažu da mi ne volimo SSSR – kaže ona - . Do 1941 god. živela sam u Lici, čuvala sam stoku, nisam znala ni čitati ni pisati. U borbi sam od 1941 god. Tamo sam se naučila pismenosti, ali još pre nego što sam počela da učim čitati i pisati čula sam i doznala za Veliki SSSR i zavolela sam ga. Od tog vremena svakog dana u borbi i kod kuće u Lici i posle oslobođenja ovde u fabrici slušala sam o SSSR-u i njihovim velikim uspesima u radu i njihovoj ljubavi prema nama ja sam ih svakim danom sve više volela. Tome nas je uvek učilo naše rukovodstvo i ne razumem zašto nas sada napadaju da ne volimo Sovjetski Savez` (Anonim „Novi život naših radnica“ u: Glas žena novembar 1948: 5).

Žene su bile heterogena grupa u kojoj je Milka Mirić reprezentkinja jedne od najčešćih ženskih situacija. Ona je nekadašnja borkinja koja se tokom NOB-a opismenjivala i sticala osnovna politička znanja o novom društveno-političkom sistemu i o vodećoj ulozi SSSR-a. Ona je takođe i posleratna kolonistkinja uključena u privredu. Ona je ekonomski samostalna žena koja javno govori. Ona je primer koraka od sedam milja koji je napravljen u mnogim ženskim situacijama u novoj socijalističkoj Jugoslaviji. U isto vreme njeno shvatanje sveta je još uvek intuitivno i omeđeno kategorijama ispravno - pogrešno; voleti - ne voleti. Ali, ona govori polazeći od sopstvenog životnog iskustva koje se pozitivno razvija u okvirima novog sistema. Koliko god da je njen govor politički nepismen on je autentičan i snažan. Iz primera Milke Mirić vidi se da su žene bile specifičan deo publike i po posebno kreiranoj političkoj kampanji kao što su konferencije, čitalačke grupe i AFŽ štampa.

Zadruge

Formiranje zadruga je bio jedan od prioriteta u razvoju nove socijalističke države. Uključivanje žena u seljačke i zemljoradničke radne zadruge je bio dugoročan zadatak svih organizacija AFŽ-a. Članice organizacije su bile angažovane na planu edukacije žena kako bi se one lakše uključile u zadruge, ali i na planu organizovanja dečjih obdaništa, jaslica. „U 26 srezova od 32 koliko ih

---

ima u Vojvodini u zemljoradničke zadruge upisano 66.608 žena, dok je u seljačke radne zadrugupisano 18.362. žena“ (*Slobodna Vojvodina* 5. januar 1950: 1). U 1949. u Vojvodini je bilo otvoreno 48 dečjih ustanova, a u seljačkim radnim zadrugama 74, što nije bilo dovoljno (Stojaković Gordana 2007).

Analita tekstova u *Glasu žena* pokazuje da se vodila bitka za socijalistički preobražaj sela, jer je veći deo obradive zemlje bio u privatnim rukama:

... u Vojvodini zadružnim i državnim sektorom obuhvaćeno je 41% obradive površine, a samo u zadružnom sektoru ima 30% zemlje, dok je 33% domaćinstava u Vojvodini obuhvaćeno seljačkim radnim zadrugama... (Vida Tomšić „Zadaci AFŽ-a u socijalističkom preobražaju sela“ u: Glas žena jun 1949: 1).

Položaj žena na selu je bio teži i neizvesniji od položaja žena u gradu koje su u većem broju bile primorane da rade van kuće. Žene na selu su bile „mnogo manje ravnopravne od žene radnice i uopšte žene u gradu“ (Ruža Tadić, „Koji su naši zadaci“¹⁶ u: *Žena danas* br. 103. 1953: 4). Među ženama na selu udovice su bile te koje su prve prihvatile kolektivni rad. Njima je to bio jedini način da prehrane sebe i decu. Među prvim zadrugarkama je bila Lepa Vasiljević, članica zadruge „Partizan“ u Čortanovcima. Lepinog muža i sina su ubili fašisti, a ona je

.. ostavila svoju nejaku decu kod kuće i sama svojim žuljevitim rukama počela da sveti i brani svoje. Svuda je popunjavala proređene redove, upražnjena mesta. I sad posle oslobođenja nije bilo radne akcije na kojoj nije uzela učešća. Pa prva je bila u zadrugi, gde neumorno, svakodnevno radi ne zazirući od `muških` poslova... Po završetku rada, u onom malom odmoru posle ručka Lepa već sedi na nekom hladovitom mestu i čita novine. Oko nje se okupljaju sve drugarice i tu se obično razvijaju vatrene diskusije, pretresaju se detaljno najnoviji događaji... (Katica Stančić “I one prednjače u radu svoje zadruge” u: Glas žena avgust 1949: 6).

Žene su u političkom smislu shvaćene kao ciljna grupa koja ima interesa da se uključi u zadruge, jer je u tom (kolektivističkom) sistemu organizacije njen položaj bolji nego položaj žena u na privatnim posedima. Žene su u zadružnom sistemu bile zaštićene kao radnice i majke, imale su sopstvene prihode, a preko organizacija AFŽ-a omogućeno im je da se opismenjavaju, edukuju (tečaji o živinarstvu, povrtarstvu, vođenju domaćinstva), otvaraju sezonska obdaništa, ali da se uključe u tela odlučivanja seljačkih zadruga. O prednostima i koristima koje žene imaju u sistemu zadruga, ali i o načinima rada AFŽ-a među zadrugarkama Vida Tomšić kaže:

¹⁶ Tekst „Koji su naši zadaci“ objavljen u listu *Žena danas* br. 103. 1953: 3-4. je izveštaj sa VI Plenuma Centralnog odbora AFŽ-a Jugoslavije održanog u decembru 1952. u Sarajevu. U tekstu su dati izvodi iz referata Vide Tomšić, Ruže Tadić, Cane Babović i Judite Alargić.

Održavali su (sreski odbori AFŽ-a) seminare, konferencije, predavanja, kurseve, savetovanja žena zadrugarki, organizovali posete između pojedinih zadruga, a posebno slali žene zadrugarke u sela gde još nema radnih zadruga. Ali je organizacija AFŽ-a imala i niz propusta i slabosti u radu na selu, koji se ogledaju u slabom političkom radu, kao i u tome što nisu preduzete posebne mere u radu sa ženama u pogledu socijalističke rekonstrukcije sela. U nekim srezovima klasni neprijatelj, seoski bogataš, informbirovac, reakcionarni kler, uspeo je da iskoristi predrasude i zaostalost naše seljačke žene i preko njih pokušao da omete stvaranje zemljoradničkih i radnih zadruga i učvršćenje postojećih zadruga (Vida Tomšič „Zadaci AFŽ-a u socijalističkom preobražaju sela“ u: Glas žena jun 1949: 1).

Vida Tomšič ovim redosledom navodi zadatke AFŽ-a među ženama na selu: omasovljenje i učvršćenje zadruga; razvijanje „mnogostranih aktivnosti unutar zadruga“: od setve i žetve do otkupa i poreza; od uzgoja stoke i živine i borbe protiv stočnih bolesti do kulturno prosvetnog rada i mobilizacija radne snage (Vida Tomšič „Zadaci AFŽ -a u socijalističkom preobražaju sela“ u: Glas žena jun 1949: 2).

Из Раваничког среза

Секција жена - задругарки ОРГАНИЗАТОР КУРСЕВА ЗА КОНЗЕРВИРАЊЕ ВОЋА И ПОВРЋА

Током целе прошле године у Срезу раваничком одржавани су курсеви за конзервирање воћа и поврћа, које је организовао уз помоћ АФЖ Среска секција жена - задругарки.

Чим се појавило прво воће и поврће, у Тузрији је образован актив иску- синих домаћица, које су заједно са учитељицама основних школа показивале сеоским женама како се справља зимница. Курсеви су обично одржавани при ђачким кухињама и задружним домовима, или по засецима, уколико је интересовање жена било веће. Сеоски одбори АФЖ организовали су претходно све што је било потребно за одржавање курсева. Жене, углавном задругарке, саме су припремиле посуђе, шпорете и материјал су доносиле од својих домова, тако да су после сваког дела курса односиле кућама справљену зимницу.

Курсеви су трајали све док је било воћа и поврћа, т. ј. до касне јесени. Тако су многе сеоске жене први-

пут виделе како се справљају разна слатка, компоти, дјекмези, конзервине поврће и др.

Одржавање курсева за конзервирање воћа и поврћа коришћено је истовремено и за упућивање сеоских жена у основ хигијене, у домаћинство. Када нису припремале зимницу са курсисткињама су одржавани краћи састанци на којима су читана присту- пачки чланци о здрављу и хигијени жене и детета.

Крајем јесени завршен је рад свих тих курсева. У сваком селу је изабрано по неколико примерака добро спремилене зимнице, те је 29. Новембра у Тузрији отворена изложба свег конзервираног воћа и поврћа које су полазнице курсева саме справљале. Изложба је имала великог успеха. Поред градског становништва њу су посећивале у групама и жене са села што је организовао Среска секција задругарки. На овој изложби приказани су и ручни радове које су полазнице курсева израдиле у међувремену док су се они одржавали.

Časopis "Zora",
1952.

Projekat ulaska žena u privredu je bio zajednički posao sindikata, vladinih tela za planiranje proizvodnje i radne snage i AFŽ-a. Organizacije AFŽ-a su neposredno bile zadužene za komunikaciju, politički i edukativni rad sa ženama.

Kako uvući mase žena u zadruge je tema kojom se bavi i Mitra Mitrović u političkom tekstu „Trebalo uložiti mnogo truda da seljanka postane nosilac novog života našeg sela“ (Zora januar 1948: 17-18):

Potrebno je da rukovodstva AFŽ -a shvate da danas nije to više pitanje tumačenja značaja zadruga, propaganda za zadruga nego je krajnje vreme da mi mase naših žena uvedemo u zadruga... Imam utisak da naše drugarice nisu dovoljno shvatile ulogu seoskih učiteljica u prosvetivanju sela... nećemo čekati da nam učiteljice kao svesne žene same dođu, nego naša organizacija treba da prihvati svaku učiteljicu i da koristi njen rad...

Liderke AFŽ -a i visoke funkcionerke KPJ zadužene za rad u AFŽ-u (Mitra Mitrović, Mara Naceva i druge) tražile su načine pokretanja „nedostajućeg“¹⁷ korpus žena koji se pretežno nalazio na selu. Takođe je procenjeno da primenjena sredstva komunikacije: konferencije, predavanja, AFŽ štampa nisu dali očekivane rezultate i da treba uvesti direktan pristup koji će najefektnije realizovati seoske učiteljice.

Stagnacija i kraj

Tokom 50-tih kada dolazi do promene u privrednom životu zemlje menjaju se prioriteti AFŽ-a, a tekstovi to prate. Glavne teme su radnički saveti, zaštita majki i dece a tada se intenzivnije pojavljuju saveti za domaćice. Prosto inventarisanje ostvarenih zadataka koje su sekcije „Majka i dete“ AFŽ-a imale u zbrinjavanju dece bez roditelja, držanjem patronata nad dečjim i učeničkim domovima i domovima za stare, otvaranjem porodilišta, obdaništa, jaslica, dečjih kutaka govori u prilog utisku da je ekonomija nege i brige od 1950. postaje ključna oblast delovanja AFŽ-a. Konkretno aktivnosti su bile: posete graničarima, zaštita majke i deteta, stručno uzdizanje domaćica, pravilniji odgoj najmlađih. Od mnogih ženskih uloga u privredi podržavane su zadrugarke.

Tokom 1950. u *Glasu žena* objavljivani su politički tekstovi koji su prenosili stavove o promeni ideološko-političke matrice u odnosu na AFŽ, ali i uloge žena u socijalističkom društvu. Promene su započele u obrazovanju i školstvu kao jednom od važnih ideoloških aparata države. O tome se u političkom komentaru Desanke Kostić¹⁸ „Značaj rezolucije Trećeg plenuma CK KPJ o zadacima u školstvu“ (*Glas žena* februar 1950: 3) kaže:

¹⁷ Mara Naceva je u političkom tekstu *Žene seljanke treba da postanu aktivna snaga u unapređenju poljoprivrede i razvoja zadrugarstva* (Zora januar 1948: 13-14) konstatovala da tokom posleratne izgradnje „nisu zatalasane mase žena“, a Mitra Mitrović da je bilo mnogo veće učešće žena u NOB -u nego u posleratnoj obnovi i izgradnji i zato ona piše o „milionskim masama žena“ koje nedostaju (Mitra Mitrović Zora januar 1948: 17).

¹⁸ Desanka Kostić je bila saradnica lista *Glas žena*.

ЗА ОБРАЗОВАЊЕ ЖЕНА — РАДНИЦА

Већ одавно се по нашим предузећима поставио проблем помоћи жени радници да уз што мање напора одговори на свом радном месту у предузећу, да води на што културнији начин своје домаћинство и да што више

повећања децејег додатка и улоге жене у социјализму.

Жена радница ће моћи ове задатке који су пред њу постављени да испуни уз непрестано своје лично, културно и економско образовање и узди-

за Србију између осталог претресао је и културно и економско образовање радника и радница и он је допринео да се припреме око разних курсева које су већ раније иницијативом АФЖ покренути, приведу крају.

★

Синдикална подружница предузећа „Иван Милутиновић“ у Земуну је уз помоћ организације жена организова-ла три курса за кројење. Сваки овај курс посећује 20—25 радница, тако да је првим течајем за кројење у предузећу обухваћено већ око 70 жена.

Са радом се већ почело. У самом почетку полазнице ће учити основне ствари. Обучавање се у овим пословима које им и одузимају највише времена у кући (депо крићење и штопање, подметање закрпе, отварање рупице, шивење простејег децејег рубља и томе слично). Касније ће прећи и на сложене и теже кројеве. Први део курса биће теоретски. Полазнице ће код својих кућа правити од хартије моделе, а тек у другом делу курса прећи ће на практичну наставу. Припремљене су и машине па ће свака од полазница донети материјал и уз помоћ наставнице на курсу га обрађивати.

Поред знања о кроју, полазницама курса одржаће се и два-три предавања из области личне хигијене, неге детета и хигијене куће, тако да ће се кроз курс наше раднице не само учити већ и васпитавати.

Иницијативом АФЖ изабран је мали одбор који треба да буде спона између слушаца, синдикалне подружнице и предавача и да се стара о свим техничким потребама самога курса као што су: питање просторија, прозника, одређивање дежурне и прикупљање уписнице.

Д.

Из предузећа „Иван Милутиновић“ у Земуну

учествује у друштвеном и политичком животу своје земље.

Деци додаток који је сад повећан ниуком случају не значи да жена свој дуг према заједници може испунити једино кроз материнство и да она сад добијајући 3000 динара на свако дете, треба да се повуче из производње и остане у кући. То је погрешно схватање

зње. Зато су већ нека предузећа приступила формирању разних курсева да у сарадњи са организацијом жена помогну својим чланицама да са што више умешности и спретности обављају своје домаће послове и да им што више времена остане за њихов културни и јавни живот.

Пленум Земалског одбора Синдиката

... Cilj naše prosvetne politike u celini je stvaranje novog borbenog socijalističkog čoveka¹⁹ koji se razvija paralelno s razvitkom proizvodnih snaga i promenom društvenih odnosa. Socijalistički čovek je kulturni čovek širokog obrazovanja i shvatanja, čovek prožet idejom socijalizma i nadahnut stvaralačkom inicijativom za očuvanje i unapređenje zdravih tradicija i tekovina svoga naroda putem kojih će i nadalje ostati najaktivniji učesnik u stvaranju opšte čovečanske kulture... Ogromna moć vaspitanja u formiranju čovekove ličnosti nalagala je Partiji da na današnjem stepenu razvitka odredi smernice za dalji razvoj školstva polazeći od onoga što se do danas stvorilo i što treba u narednom periodu stvoriti. Kanali koji će dovesti do te socijalističke ličnosti našeg čoveka uočeni su i analizirani tako jasno i precizno da nikome ne može više biti nepoznata linija Partije u pogledu obrazovanja i vaspitanja naše omladine...

Časopis
"Zora", 1952.

¹⁹ "Novi borbeni socijalistički čovek" podrazumevao je i ženu. Radi se o patrijarhalnom konceptu koji muškom principu (čovek) uvek daje univerzalno značenje.

Tekst Desanke Kostić govori o novom planu koji je posledica mirnijeg perioda razvoja u koji je od 1950. ušla socijalistička Jugoslavija. Novi plan je podrazumevao da ideološki aparati države - obrazovni sistem i mediji budu u funkciji očuvanja postojećeg društveno-političkog sistema. Šta je tačno zadatak AFŽ-a u vezi sa novom obrazovnom politikom objašnjava Ruža Tadić u političkom komentaru „Uloga i zadaci organizacija žena u vaspitanju podmlatka“ (*Glas žena* april 1950: 3-4):

Odluke III plenuma CK KPJ doprineće ogromno rešavanju mnogih problema u vezi vaspitanja uopšte. IV plenum Centralnog odbora AFŽ-a odredio je mesto i ulogu organizacije žena na polju predškolskog i vanškolskog vaspitanja dece. Plenum je odlučio da organizacija žena preuzme direktno rukovođenje aktivima za rad sa podmlatkom, koji obuhvata decu od 6 do 9 godina. Jasno je da će naši aktivisti i vaspitne komisije okupljati i decu do 6 godina... (str. 3).

Žene su političkom raspodelom odgovornosti dobile da brinu o najmlađima. A taj zadatak su trebale da ostvare u saradnji sa drugim organizacijama:

Da bi se ostvarila potpuna saradnja svih masovnih organizacija i obezbedilo da vaspitni rad sa podmlatkom bude zasnovan na pedagoškim principima potrebno je da u vaspitne grupe u Sreskim i Gradskim odborima uđu predstavnici Narodne omladine, Narodnog fronta, Sindikata, Prosvetnih radnika, dobri pedagozi, po mogućstvu vaspitačica iz neke dečje ustanove i predstavnik Povereništva za prosvetu i kulturu... (str. 4).

O opismenjavanju žena se više ne piše, mada je jasno da i dalje postoji taj problem. Čak se odustaje od političkih konferencija sem na Kosmetu, Makedoniji i Vojvodini:

Pokazuje se, naime, da u podizanju žena (prosječno govoreći) na stupanj političkog nivoa muškaraca, muškog druga, mi imamo činjenicu da je žena podignuta u tom smislu... jasno je da tu ne govorimo o tome da nema pasivnih žena, ali ima i pasivnih muškaraca.... Znači mi smo u izvjesnom smislu u nekim djelovima naše zemlje, a naročito u gradovima, već postigli da je žena ravnopravna... Zato se postavlja pitanje da li je potrebno da svaku, i to baš svaku ženu koja je toliko odmakla u svojem političkom izdizanju zadržimo u našoj organizaciji?... I sada se postavlja

---

pitanje da li je još potreban poseban politički rad u organizaciji AFŽ- a ili nije? Mi smo odgovorili da nije potreban... U gradovima nije više potrebno nešto što je potrebno na Kosmetu ili u Vojvodini, ili u Makedoniji ali nigdje drugdje... (Vida Tomšič, „Kako treba raditi u našoj organizaciji“ u: Glas žena septembar 1950: 1-2).

Šta se dešavalo u svakodnevnom životu govore izveštaji, reportaže i vesti o izvršavanju postavljenih zadataka. Organizacije AFŽ- a u Vojvodini su osmišljavale i organizovale akcije edukacije žena vodeći računa o odzivu zainteresovanih drugarica. Tako se u tekstu Božane Protić²⁰ „Žene Sreza somborskog organizovale niz stručnih i političkih kurseva“ (Glas žena februar 1950: 7) kaže da je u Kljajićevu organizovan politički kurs za 30 budućih rukovotkinja AFŽ-a, ali i domaćički kurs sa 100 polaznica. U susednom selu je organizovan krojački kurs sa 30 polaznica. Autorka teksta navodi da „interesovanje za domaćički kurs nije opalo ni kada je u selu organizovan politički kurs“ (Isto 7).

U seljačkim radnim zadrugama u Vojvodini je 1950. godine, bilo 120 dečjih obdaništa sa oko 3.700 dece. U 1951. otvorena su 2-3 sezonska obdaništa. Otvaranju obdaništa protivili su se „rukovodioci, predsednici zadruga i brigadiri“ zbog „materijalnih troškova održavanja“ (Slobodna Vojvodina 17. maj 1951: 3). Smatrali su da brigu o dečjim obdaništima treba da preuzmu „zadružni savezi i poljoprivredni fondovi“ (Isto, str. 3). U Slobodnoj Vojvodini je 23. juna 1951. objavljen članak „Zašto ne rade dečji vrtići u zadrugama“ gde se navode izgovori kojima su se rukovodioci zadruga služili da opravdaju novonastalu situaciju: *suša je i ne mogu da obezbede hranu za decu; majke neće da daju decu u vrtiće; zgrade u kojima su bili vrtići su izdate i ne mogu da se vrate... Za otvaranje vrtića su posle Trećeg kongresa AFŽ- a bili zaduženi „Saveti za prosvetu i kulturu, povereništvo poljoprivrede i AFŽ“ a dešavalo se da u Savetima za prosvetu i kulturu niko i nije bio zadužen za sezonske vrtiće u zadrugama. Članice AFŽ- a nisu mogle da spreče zatvaranje obdaništa (Slobodna Vojvodina 23. jun 1951: 3).*

Od 1950. AFŽ štampi nalazimo stavove da su žene u gradskim sredinama u razvijenim delovima Jugoslavije (Slovenija, deo Hrvatske, deo Vojvodine) "postigle ravnopravnost". Vida Tomšič je napisala sledeće:

²⁰ Božana Protić je bila saradnica lista *Glas žena*.

..Pokazuje se naime, da u podizanju žena (prosječno govoreći) na stupanj političkog nivoa muškaraca, muškog druga mi imamo činjenicu da je žena podignuta u tom smislu ...Znači mi smo u izvjesnom smislu u nekim delovima naše zemlje, a naročito u gradovima, već postigli da je žena ravnopravna... (Vida Tomšić, „Kako treba raditi u našoj organizaciji“ u: *Glas žena septembar 1950: 1-2*).

Ipak, počev od 1950. liderke AFŽ-a su upozoravale da se primećuju tendencije potiskivanja žena iz društvenog i privrednog društva jer „... tobože, stepen socijalističke izgradnje već dozvoljava da žena bude samo majka i domaćica... Kad su brzo bile napadnutne takve parole, žene su se ipak i nadalje otpuštale kao `manje rentabilna` radna snaga...“ (Vida Tomšić, „Postoji li kod nas žensko pitanje“ u: *Žena danas* br. 99. 1952: 1).

²¹ Borislav Savić, „Domaći budžet radnica i službenica“ u: *Žena danas* br. 116, Beograd 1954:5 i 18.

²² Dr Bosiljka Milošević je iznela podatke do kojih je došla tokom istraživanja u vezi izmenjenim ulogama žena u društvu u odnosu na živote žena ranijih generacija. Radilo se o podacima iz porodilišta Klinike za ginekologiju i akušerstvo u Beogradu. U prethodnih 10 godina (polazi se od 1953) broj samotrovanja organizma žena zbog trudnoće (gesteza) bio je dva puta veći kod zaposlenih žena nego kod domaćica. Takođe je registrovan veći broj prevremenih porođaja, vanmateričnih trudnoća, nedonesene dece kod zaposlenih žena nego kod domaćica. Dr Bosiljka Milošević je takođe zaključila da organizam žene evoluirava savlađujući nove životne uslove i postepeno ovladava „svim vrstama radova i zanimanja“ Dr Bosiljka Milošević „O radnoj sposobnosti žene“ *Žena danas* br. 103. Beograd 1953, str 15.

Kraj AFŽ-a: pitanje razvitka socijalističke demokratije

Ženska situaciju u socijalističkoj Jugoslaviji je posmatrana u koordinatama komunističke ideologije a to znači da je oslobađanje žena sasvim u vezi sa oslobađanjem radničke klase. Pri tom je opšte prihvaćeni stav bio da je osnova emancipacije žena u njenoj ekonomskoj nezavisnosti.

Iskustva masovnog radnog angažovanja žena u privredi sticala su se u okviru organizacije u godinama njenog gašenja. Taj aspekt angažovanja žena bio je predmet istraživanja²¹ sindikalnih i AFŽ organizacija. Jedno od intresantnih je bilo vezano za domaći budžet radnica i službenica koje je sproveo Zavod za statistiku i evidenciju Narodne Republike Srbije. Istraživanjem su obuhvaćeni izdaci radnika i službenika muškaraca i žena. Cilj istraživanja je bio da se utvrdi standard života i navike ispitanika muškaraca i žena. Zaključeno je da su najniži standard imale radnice i da je njihov položaj bio najnepovoljniji.

Masovni prodor žena u privredu socijalističke Jugoslavije doneo je jednu novu situaciju da su žene sada aktivne na redovnom poslu, kod kuće i kao društveno političke radnice. Dr Bosiljka Milošević, ugledna lekarka, profesorka Beogradskog univerziteta i članica Centralnog odbora AFŽ-a Jugoslavije, analizirala je radnu sposobnost žena u novim okolnostima²². Zaključila je da se zaposlene žene brže zamaraju od muškaraca zbog dodatne opterećenosti radom u domaćinstvu i podizanjem dece. Dok muškarac može da se odmori posle napornog rada u fabrici, ustanovi... žena započinje još jedan radni dan kod kuće, gde se troši njena psihička i fizička snaga i gde nema neradnih dana. Takav rad se kretao „za ženu bez dece do 9 sati dnevno a za ženu sa decom do 2 godine i do 15

časova dnevno.²³ Zato je dr Bosiljka Milošević tvrdila „da za ženu u radnom odnosu domaći rad predstavlja faktor koji štetno deluje na njeno zdravlje i oštećuje njenu radnu sposobnost...a zbog nedostatka stvaralačkog efekta domaći rad deluje depresivno na životnu energiju žena.“²⁴

Najplastičniju sublimaciju odnosa između potrebnog i mogućeg angažovanja žene u u toku posleratnog stvaranja socijalističke Jugoslavije napravio je dr Blagoje Nešković, predsednik Narodnog fronta NR Srbije u referatu na II kongresu AFŽ- a Srbije (Zora mart-april 1948: 7-8) kroz inventar najvažnijih tema koje je ideološki i politički bio postavljen pred članice AFŽ- a:

..Ženu treba učiniti aktivnim građaninom naše zemlje, ... aktivnim borcem u izgradnji novog društva,u izgradnji socijalizma u našoj zemlji... Drugarice, ne samo konferencije, plus lopate i pijuk i plus tome problem majka i dete... već AFŽ treba da se založi oko političkog vaspitanja i uzdizanja, da žene vodi u borbu za podizanje kulturnog nivoa, da žene vodi u borbu protiv sujeverja njenog, predrasuda, da vodi žene u borbu za stvaranje higijenskih uslova života, da vodi borbu ako hoćete, da žene bolje spremaju hranu, kuvaju, da bolje šiju odeću sebi i svojoj porodici, da vodi borbu za kulturnije uređenje kuće, za sađenje trave, cveća i drveća oko kuća, u dvorištima... potrebno je da se žena pripremi za što bolju ekonomičnost u kući, za mehanizaciju rada u svom domaćinstvu itd...

Mišljenje dr Blagoja Neškovića je u ovom tekstu izvučeno iz konteksta koji podrazumeva i osvrt na velike uspehe organizovanih žena u očuvanju privrednog i društvenog sistema, ali ono što je ostalo kao poruka (kako treba) govori o problemima koji prate ulazak žena u javnu sferu, kao i o promenljivom odnosu među poželjnim ženskim ulogama. Šta je preče: radnica, aktivna građanka i borkinja za izgradnju socijalizma, udarnica, zadrugarka, politički aktivna žena ili majka, domaćica, negovateljica i vaspitačica podmlatka? Ova dilema i promena odnosa poželjnih ženskih uloga prožimaće period rada AFŽ-a, a posledica su ideološkog i političkog plana koji je promenu ženske situacije najpre video u kontekstu potrebe za radnom snagom (a žene su bile taj novi izvor), potrebe za političkim angažmanom žena koji je doneo prevagu komunističkim snagama i potrebe da se zbrinu sve ranjive društvene grupe (deca bez roditelja, stari i nemoćni, majke sa decom, učenici u domovima, kolonisti, stanovništvo kome

Tribina ciklusa Rod i levičarica:
Antifašizam i ženski pokret nakon
II svetskog rata, Gordana Stojaković,
Dom omladine Beograd, jun 2012.

²³ Isto, str 15.

²⁴ Isto, str. 15.

---

preti glad u „pasivnim krajevima“, graditelji pruga, puteva, rudari...). Između prioriteta Partije i prioriteta koji bi doprineli afirmaciji ili boljitku za žene neprikosnoveni su bili oni partijski. To se najbolje vidi u periodu gašenja AFŽ-a 1950-1953. kada nema ozbiljnih protesta, pitanja, objašnjenja u AFŽ štampi.

Nasleđe

AFŽ Jugoslavije je najmasovnija ženska organizacija u našem istorijskom pamćenju. To je bio prostor u kome su stotine hiljada žena mogle da istražuju mere sopstvenih mogućnosti iskoraka u privredni, politički i društveni život socijalističke Jugoslavije. AFŽ je bila svojevrsna škola u kojoj su žene naučile da budu aktivne u javnom i političkom životu zemlje. Žene su u sistemu AFŽ-a javno raspravljale o svim pojavama koje su se ticale njihovog položaja u društvenom i privrednom životu. Svi izneti stavovi bili su dostupni širokom sloju žena kroz AFŽ štampu. Gašenjem AFŽ-a žene su izgubile prostor u kome su se koncentrisala iskustva, problemi i uspesi na putu ženske emancipacije. Ipak, na kraju je izvojevana jedna važna pobeda – politička odluka da povratak žena u kuću nije više moguć.

ⁱ **Vida Tomšič** je bila slovenačka komunistkinja, jedna od organizatora ustanka u Sloveniji, partizanka i narodna herojka. Posle oslobođenja je obavljala odgovorne političke zadatke između ostalih: predsednica Narodne skupštine Republike Slovenije, predsednica Veća građana Savezne skupštine Jugoslavije. Od 1948. bila je na čelu AFŽ-a Jugoslavije. Njeni stavovi o ženskom pitanju u socijalističkom društvu pripadaju našoj najvažnijoj feminističkoj baštini.

ⁱⁱ **Mitra Mitrović** (Užička Požega, 1912 – Beograd, 2001) je kao studentkinja Filozofskog fakulteta u Beogradu aktivno učestvovala u akcijama KPJ. Pošto je diplomirala zaposlila se u Skupštini Beograda 1935. Članica Komisije Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju za rad sa ženama postala je 1937. Jedna je od osnivačica i predsednica Omladinske sekcije Ženskog pokreta i prva urednica lista *Žena danas*. Kao članica rejonskog komiteta KPJ na Dorčolu učestvovala je u radničkim štrajkovima u Beogradu 1939. Uhapšena je u okupiranom Beogradu 1941. Provela je mesec dana u logoru na Banjici, ali je uspela da pobegne u Užice, grad koji su 1941. kontrolisali partizani. Tu je izabrana za članicu Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju i članicu Glavnog Narodnooslobodilačkog odbora. Tokom II svetskog rata imala je sledeće dužnosti: članica redakcije lista *Borba*, osnivačica Antifašističkog fronta žena (1942) i članica Centralnog odbora organizacije. Bila je delegatkinja na II zasedanju AVNOJ-a. Posle oslobođenja je bila prva ministarka prosvete u Vladi Srbije. Birana je za poslanicu Narodne skupštine Srbije i Savezne skupštine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Bila je članica centralnih komiteta Saveza komunista Srbije i Saveza komunista Jugoslavije. Odlikovana je Ordenom narodnog oslobođenja, Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem i Ordenima zasluga za narod (sa zlatnom zvezdom i srebrnim zracima). Mitra Mitrović, narodna herojka kojoj je oduzeto ovo odlikovanje (Barbara Jancar-Webster 1990: 64). Objavila je više knjiga među kojima je i *Ratno putovanje* (1953, 1962, 1963, 1965, 1957, 1964).

ⁱⁱⁱ **Ida Sabo** ima Partizansku spomenicu 1941. Posle oslobođenja obavljala je odgovorne političke dužnosti u partijskim, sindikalnim i državnim organima, prvo u Sloveniji a zatim u Vojvodini, Srbiji i Jugoslaviji. Birana je za poslanicu republičke i savezne Skupštine, poslanicu Skupštine Autonomne pokrajine Vojvodine, gde je u periodu 1963-1967. obavljala dužnost potpredsednice. Birana je za potpredsednicu Pokrajinskog odbora AFŽ -a Vojvodine (1946). Obavljala je i druge odgovorne dužnosti u Savezu udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata, Socijalističkom savezu radnog naroda Jugoslavije. Bila je članica Predsedništva SFRJ, Predsedništva Srbije, Saveta Federacije. Za svoj rad je višestruko odlikovana: Ordenom za hrabrost, Ordenom junaka socijalističkog rada, Ordenom zasluga za narod sa zlatnom zvezdom, Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem i drugim domaćim i stranim odlikovanjima. Još uvek je aktivna.

^{iv} **Neda Božinović** (Topolo, 1917 – Beograd, 2001) se kao studentkinja aktivno uključila u rad Omladinske sekcije Ženskog pokreta, Udruženja studenata Beogradskog univerziteta, Studentskog pravničkog društva, Zadrugne omladine Jugoslavije i Udruženja univerzitetski obrazovanih žena. Članica KPJ postala je 1939. a 1941. se uključila u Narodnooslobodilačku borbu. Iz rata je izašla u činu majora Narodnooslobodilačke vojske. Od 1945. do kraja radnog veka 1974. imala je odgovorne funkcije u socijalističkoj Jugoslaviji: organizaciona sekretarka Mesnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije za Beograd, pomoćnica ministra rada Federativne Narodne Republike Jugoslavije, sekretarka i podpredsednica Centralnog odbora Saveza boraca Jugoslavije, državna sekretarka za poslove opšte uprave i budžet Saveznog Izvršnog veća (Jugoslavije), poslanica Saveznog veća Savezne skupštine (1958-1963), sudija Ustavnog suda Jugoslavije (1963-1972). Među odlikovanjima koje je dobila su Partizanska spomenica 1941. i Orden bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem. Tokom raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1990) angažovala se u radu SOS telefona za žene i decu žrtve nasilja, Centru za antiratnu akciju, Ženskom parlamentu, a najviše u radu Žena u crnom.

^v **Ruža Tadić** je bila učiteljica. Odmah po započinjanju ustanka priključila se Narodnooslobodilačkom pokretu. Članica KPJ postala je 1943. Posle završetka Drugog svetskog rata izabrana je za predsednicu AFŽ -a Vojvodine gde se angažovala na pitanjima socijalne i zdravstvene zaštite kao i organizacionom učvršćivanju organizacije. Obavljala je mnoge važne političke funkcije. Bila je narodna poslanica u skupštinama Vojvodine, Srbije i Jugoslavije, članica Saveta Vojvodine. Posle gašenja AFŽ-a bila je predsednica Inicijativnog odbora za formiranje Saveza ženskih društava, organizacije koja je nasledila AFŽ i predsednica Crvenog krsta Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Stojaković Gordana - osnivačica više ženskih organizacija (Novosadski ženski centar, Ženske studije Novi Sad, Žensko putujuće pozorište, CikCak inicijativa). Već deset godina koordinira projekat "Znamenite žene Novog Sada" u okviru koga je prikupljena obimna dokumentacija o istorijatu ženskog pokreta u Vojvodini i biografijama znamenitih žena. Diplomirala je na Prirodno matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, i završila specijalističke rodne studije u Centru za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu (2005). Doktorirala sa temom "Rodna perspektiva u novinama Antifašističkog fronta Jugoslavije 1945-1953" (2011). Objavila je više publikacija među kojima su: Znamenite žene Novog Sada I (Novi Sad, 2001); Neda - jedna biografija (Novi Sad, 2002); Diskursne osobine privatne prepiske o knjizi Srпкиnja njezin život i rad, njezin kulturni razvitak i njezina narodna umjetnost do danas (1909-1924) (Novi Sad, 2005); AFŽ Vojvodine 1942-1953 (Novi Sad, 2007), Skica za potret: Antifašistički front žena Vojvodine 1942-1953 (Novi Sad, 2011), Prilog za istoriju ženskog pokreta u Vojvodini i Srbiji u 19. i 20. veku (Novi Sad, 2011), Solidarnost ili lajkovanje: Dnevnik feministkinje o feminizmu i levici u Srbiji (1978-2007) (Beograd, 2011). Dobila Nagradu za ravnopravnost polova Vlade AP Vojvodine (2008).

Dr. ANĐELKA MILIĆ

Socijalizam i feminizam - spojevi i razilaženja

Između socijalizma i feminizma postoje veoma čvrste, duboke i trajne veze. One sežu od početaka oba misaona i praktična pokreta. Ali sa druge strane od samih početaka između njih se pojavljuju potmula trenja koja u nekim trenucima prerastaju u velike raskole, pa čak i antagonizme koji su bili štetni za obe strane. Uzroci tih raskida i raskola nalaze se u unutrašnjem biću jedne i druge zamisli, ali i u društvenom okolinostima i pritiscima. Pogledajmo najpre šta ih i koliko povezuje:

1. Marksizam kao teorijsko ideološka podloga socijalističkog pokreta od samih svojih početaka pokazao je veliki interes i osetljivost za podčinjenost i neravnopravnost žena u društvu. Još od Furijea, Marks je preuzeo čuvenu maksimu da se stepen napredovanja društva samerava prema stepenu emancipacije žena u društvu. Ta veza se potvrđuje i danas, kako u realnosti, tako i teorijskoj percipiji gde se žena tretira kao 'simptom' ili 'znak' modernog društvenog diskursa. (S. Žižek).

2. U oba slučaja posvećenost oslobađanju žene poziva se na isto idejno-teorijsko i ideološko nasleđe koje čini prosvetiteljska racionalna misao i socijal-topistički ideali jednakosti, bratstava i slobode.

3. Obe zamisli po svom idejnom i praktičnom smislu pripadaju **modernoj** epohi, a što znači da se zalažu za slobodu ljudske individue, a istovremeno se obraćaju društvenim kolektivitetima koje moderna industrijska epoha izvodi na društvenu scenu - radništvo i žene sa ciljem da ih transformiše u realne istorijske subjekte.

4. Oдавde proizilazi sledeća kardinalna epistemološka sličnost: Obe zamisli oslanjaju se na novi način sagledavanja teorije: ona nije više samo instrument objašnjenja, već mora da postane pokretačka snaga na promeni postojećeg stanja. U tom smislu obe zamisli izrazito insistiraju na kolektivnom masovnom i javnom učešću članova društva u promeni postojećeg stanja, tj zagovaraju **revoluciju** u društvenim odnosima.

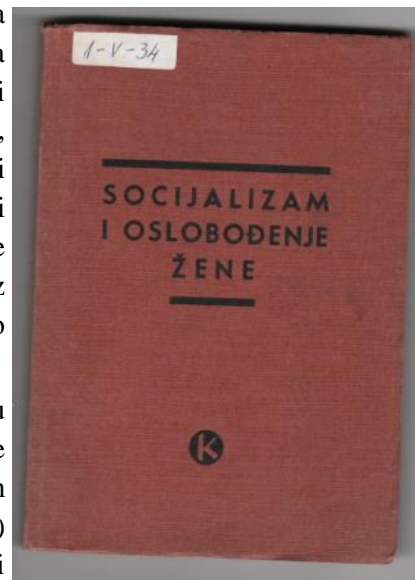

5. Upravo ovakvim shvatanjima teorijsko-praktičnog delovanja duguje se sa jedne strane masovno privlačenje žena u borbe koje su vodili radništvo i socijalističke snage u cilju rušenja kapitalizma tokom XIX veka, ali kroz takvo masovno okupljanje žena njihovo osnaživanje i samoosvešćivanje u pravcu zahteva za političkom autonomijom i samostalnošću ženskog pokreta .

6. Ovaj idejno pokretački ‘input’ socijalističkih ideja i kretanja na ‘žensko pitanje’ i njegovo rešavanje, delovalo je čak i u onim situacijama kada je na globalnom planu posle II Svetskog rata uspostavljen jaz i blokada između socijalističkog (boljševičkog) Istoka i kapitalističkog i demokratskog Zapada (Hladni rat). Stepenn legalne ravnopravnosti, kao i društveni položaj žena koji je ostvaren u bivšim real-socijalističkim društvima bio je stalan izazov za takmičenje između dva sistema, kao i žena u oba bloka, što je za posledicu u krajnjem ishodu imalo jačanje borbenosti žena na Zapadu, ali i postepena poboljšavanja položaja žena na Istoku (kroz povećavanje masovnog standarda stanovništva).

Uprkos ove duboke i temeljne veze odnosi između feminizma i socijalističke misli i prakse nisu bili harmonični. Od početka su postojale razlike u konceptima, viđenju suštine i smisla feminističkih potreba i htenja, pa čak i direktnih antagonizama. Jedan od bitnih razloga za konstantna trenja i trvenja bilo je osećanje od strane žena pripadnica socijalističkog pokreta ili njegovih simpatizera da se ovaj na neki način pokriveljski postavlja prema ženama. Sa druge strane misao, praksa i ponašanje aktera u socijalističkom pokretu ,kao i marksističkih mislilaca ukazivali su na jedan dosta suženi i rudimentarni pogled na pitanje položaja žena u društvu, bilo da se on svodio na ekonomsko izjednačenje ili pravno izjednačenje, a bez uzimanja u obzir celovitosti rodne eksploatacije žena (naročito seksualno-psihološke i mentalne aspkete te izrabljenosti).

Odnosi između ove dve značajne stuje mišljenja i delanja u modernim društvima su se više pogoršavale u meri u kojoj se socijalistički pokret u svojim različitim vidovima i na različitim nivoima (od lokalnih pokreta do svetskog sistema) institucionalizovao. Razlog tome je bio što je institucionalizovani socijalizam smatrao da je rešio ‘žensko pitanje’ time što su žene dobile osnovna socijalna, ekonomska i politička prava koja su im bila prikraćena u građanskim društvima. Pri tom je čitava privatna sfera života i odnosa polova bila potpuno zapuštena i zanemarena, tj. prepuštena bujanju ‘korova’ patrijrahlnih i tradicionalnih sentimenata, normi i običaja.

Socijalizam i oslobodenje žene, naslovna strana, Kultura, Beograd 1958.

Međutim, ova raznovrsna sporenja i trvenja između feminizma i socijalizma imaju svoj jedinstveni koren a on predstavlja **bazični koncept i paradigmu** marksističkog mišljenja i objašnjenja moderne društvene stvarnosti: to je **pojam klase i klasne borbe**.

Paradigma marksizma jeste da je moderno kapitalističko društvo duboko klasno raslojeno i da budućnost društva počiva na klasnoj borbi koja treba da dovede do uništenja kapitalizma i njegovih nosilaca i do suvereniteta radništva kao klase koja po svojoj društvenoj poziciji i karakteru svoje delatnosti (produkcija) nosi sobom jednakost i slobodu. Da bi se klasna revolucija ostvarila potrebno je međutim ujedinjavanja svih raspoloživih društvenih snaga u jedinstveni radnički i komunistički pokret čiji će osnovni cilj biti ostvarenje ekonomske slobode i jednakosti u društvu. Tako interpretirana ideja klasne borbe u praksi je vodila odbacivanju, ugušivanju, marginalizaciji i čak proganjanju svake druge ideje, postavke ili cilja angažovanja, tj. podređivanje svih drugih delova društva i svih drugih grupa i kolektiviteta koji su trpeli kapitalističko izrabljivanje osnovnom cilju radničke borbe. **Klasno oslobođenje je ujedno oslobođenje za sve**, pa se u tom kontekstu smatralo, tvrdilo i postupalo tako da nema mesta za bilo kakvu posebnost, izdvajanje, autonomiju, samostalnost ženskog pokreta, bez obzira na njegovu privrženost klasnim ciljevima radništva.

6. — Ravnopravnost žene u samoupravnom društvu, koja ističe pravo učešća svakog proizvođača u radu i raspodeli, ima ogroman značaj, posebno za ženu kao majku, koja je baš kao takva nosilac autentičnog interesa po novim prioritetima u raspodeli dohotka, tako da će se biološka reprodukcija faktički potvrditi kao društvena. Nov položaj radnika omogućava roditeljima da se zalažu da se dohodak alokira upravo tamo gde se razrešavaju oni problemi koje porodica u današnjim uslovima nikako ne može sama da rešava. Potreban je brz razvoj kvalifikovanih društvenih ustanova, kao što su škole, dečje, zdravstvene i socijalne ustanove. Dalje, roditelji moraju uticati na planiranje stambene izgradnje, na urbanistička rešenja koja će odgovarati novom položaju žene u društvu. Znači, ženin rad postaje dvostruko važan, za razvoj njene ličnosti i da se kao majka bori za bolji život dece. Ona tu ostvaruje ne samo lični dohodak koji donosi u porodični budžet već dohodak, društvena sredstva akumulacije, i javlja se kao važan faktor, akter u vaspitanju i u brizi za svoju decu i za svu decu upravo svojom funkcijom upravljača. Tu svoju funkciju ona vrši i kao građanin, stanovnik i član mesne zajednice, opštine i kao proizvođač u svojoj radnoj organizaciji odnosno u poljoprivrednoj proizvodnji. Pored toga što žena kroz sopstveni rad stiče ekonomsku nezavisnost, treba tu stranu učešća žene u udruženom radu, koja ženi daje puna samoupravljačka prava, posebno imati u vidu kada se razmatra razvoj porodičnih odnosa kao i porodični problemi. Nova uloga žene u udruženom radu i u društvenom upravljanju postavlja u novo svetlo i ulogu muža i oca: gubeći položaj glave porodice, kao sopstvenika imanja i onoga ko ekonomski izdržava porodicu, on dobija mesto druga i oca, na koga se računa i u podeli dužnosti u porodici i u aktivnoj brizi za društveno rešavanje životnih problema porodica.

Ovakva u suštini dogmatska pretpostavka pokazala se teorijski netačnom, ali i praktično neuspešnom već u počecima klasnih borbi i pokreta, jer su žene budući uvek u manjini u političkoj sferi, dobijale pozicije na začelju, o njihovim zaista bitnim posebnim interesima se nije vodilo računa, ili se smatralo da će se oni ostvariti sami po sebi kada revolucija sazri i kada se novi socijalistički sistem stabilizuje. Naravno da ovo uprošćeno gledanje na karakter i cilj feminističke borbe nije mogao da zadovolji, kako najsvesniji deo žena koje su uključene u političke borbe, i stoga bile u stanju da dobro iznutra sagledaju mehanizme moći koji žene zadržavaju u podčinjenom položaju i u okviru socijalističkog pokreta i sistema. Ali takav pogled nije mogao da zadovolji ni interese najveće mase običnih žena koje su kao eksploatisano radništvo a istovremeno ‘robovi’ porodica i domaćinstva, postajale sve apatičnije i nepoverljivije prema idejama i pozivima od strane socijalističkog esablišmenta, koji im nije nudio realne promene.

U osnovi, real-socijalistički sistem je izgradio jednu paradoksalnu i antinomičnu poziciju žena. Sa jedne strane forsirano je ekonomsko i političko oslobođenje žena, žene su se masovno obrazovale i radile, tu i tamo zauzimale i rukovodeće pozicije. Ali sa druge strane, socijalizam je integrisao patrijarhalnu građansku porodicu ‘u njenom idealizovanom vidu, lišenu njenog prljavog naličja’ (S. Žižek). Tako su žene u socijalizmu, a naročito kada je reč o bivšoj Jugoslaviji živele u dva sveta: pre podne, na random mestu i u drugim oblicima javnih aktivnosti u socijalističkom svetu samoupravljanja, a po podne i uveče u privatnom porodičnom svetu građanske ‘idile’. U punom smislu žena je u socijalizmu bila ‘simptom’ njegovih protivurečnosti.

Obzirom na takvu podeljenost u ženskom biću, u real socijalističkim društvima teško da je moglo doći do nekog masovnijeg i osvešćenijeg, tj. feminističkog sagledavanja vlastite situacije. Tek sa nadolaskom snažnijih kriznih dešavanja u jugoslovenskom društvu javlja se ponovo iskra feminizma koji je socijalistički sistem na svaki način gušio u predhodnim periodima. Pri tom nosioci ovog trećeg talasa feminizma postaju žene rodjene i odrasle u okviru socijalističkog sistema, ali obrazovane na intelektualnim tradicijama i marksizma i feminizma.

Andjelka Milić, Sociološkinja i redovna profesorka filozofskog fakulteta u Beogradu u penziji, doktorirala je na temi “Klase i porodica”(1976). Bila je direktorka Instituta za sociološka istraživanja, predsednica sociološkog društva Srbije, urednica časopisa “Sociologija” i “Sociološki pregled”. Područja njenih istraživanja su: sociologija porodice, socijalna antropologija, ženske studije. Objavila je mnoge radove, među kojima su : Domaćinstva, porodice i brak u Jugoslaviji, Žene politika i porodica, Generacija u protestu, Sociologija porodice.

Ciklus:

ROD I LEVICA

Feminizam i radikalna levica

četvrtak, 7. jun 2012,
Klub Doma omladine u 19h
Govori: Ankica Čakardić

Nova levica i feministički pokret, savremena štremljenja i izazovi

četvrtak, 21. jun 2012,
Klub Doma omladine u 19h
Govori: Milica Ružičić
i Marijana Radulović

Organizatori:
Dgm omladine Beograda
i Ženski INDOK centar,
uz podršku Fondacije "Roza Luksemburg"

Ankica Čakardić

Spol i klasa

Uvod

U tekstu će se pokušati nešto konkretnije sagledati problemi ženskoga rada i radne snage u odnosu na mjere štednje i trenutnu krizu. Treba reći, članak ne ide u detaljne analize problema, ovdje ih tek naznačuje i otvara. U tri manja podnaslova analizirat ćemo neke od trenutnih posljedica političke ekonomije u kontekstu teze da su mjere štednje klasno-polna politika koja najteže pogađa žene.

Ako uzmemo u obzir postjugoslavenski kontekst, feministički odgovori krizi su nedopustivo rijetki. S jednu stranu, ženske grupe su fokusirane na čitavi niz relevantnih rodnih problema (iako, treba reći, ima i grupa koje diskreditiraju ozbiljnost feminizma, posebice kad je riječ o zbrci koja nastaje iz ženskoga esencijaliziranja) ali, po mom sudu, nedovoljno ulaze u historijsko-materijalističke analize koje su nužne za pojašnjenje strukturnih razloga ženske podređenosti. Moglo bi zvučati neodmjereno, ali mislim da feminizam nema vremena za zaobilaženje empirijske strogosti ili reduciranje na kulturno-identitetske teorije. Premda bez rodnoteorijskog diskursa nema cjeline feminističke teorije, artikulacija najtežih pitanja o odnosu spola i klase ne može biti iscrpljena iz teorije identiteta i to iz nekoliko razloga. Naime, nema dostatni pojmovni instrumentarij, niti odgovarajući metodološki okvir, nedostaje joj empirijskih elemenata za analizu slučaja, kao i eksplanatorno-argumenatcijski model koji bi pojasnio strukturnu vezu kapitalizma i patrijarhata. Uz to, s interdisciplinarnošću identitetskih teorija se dogodio stanoviti paradoks hiperprodukcije rodne teorije (a, kako znamo, sve teorije nisu dobre, pa tako nisu ni sve feminističke), a ono što je vjerojatno najteže pogodilo feminističku teoriju i praksu (i tu se moram složiti s nekim stavovima Nansy Fraser) jest „preoznačavanje“ feminističkih ciljeva i principa tijekom 70. godina, odnosno tijekom drugog vala feminizma. Nastupila je određena pacifikacija feminističkoga otpora radi čega je feminizam skoro tri desetljeća ostao bez sustavnih

---

materijalističkih analiza i historijske veze s ljevicom. U *mainstreamu* se održava isprana reakcionarna liberalistička inačica feminizma koja se veoma dobro slaže s „fleksijom“ kvazi-emancipatorskim potezima neoliberalne ideologije. On je bitno utjecao na diskreditaciju progresivnog feminizma i time uzrokovao višestruku zbrku, predlagajući, pored ostaloga, da je feminizam prije svega „ženska stvar“. Upravo stoga nam se nedopustivo može učiniti kako su Vesna Pusić ili Julia Gillard feministkinje, a upravo suprotno, njihovi političko-ekonomski stavovi i programi koje potpisuju su u načelu antifeministički i najteže pogađaju opresionirane slojeve društva, dakle i žene.

S drugu stranu, stvar nije puno bolja ni s ljevicom. U progresivnim političko-ekonomskim analizama rijetko nalazimo feminističku perspektivu rada, mjera štednje, patrijarhata i sl. Mislim da je historijsko-materijalistička, dakle, marksistička i anarhistička reartikulacija feminističkih pitanja nužna jer jedino u tom vidu može dati ozbiljne odgovore krizi. Zanimljivo je i da najprogresivnije ljevičarske struje poput Syriza-e u svoj program nisu bitno uključile feminističke odgovore krizi (poznato nam je da u 40 točaka Syriza-inog oficijalnog programa samo jedna artikulira feministički zahtjev, ona 21. o jednakim plaćama muškaraca i žena). U međuvremenu, područje feminističke ekonomike je sve sustavnije u kritikama ekonomskog konstruktivizma, a budući da ona predstavlja stanoviti zbir napora heterodoksne političke ekonomije, zapravo ispada da se njome može najučinkovitije strategirati emancipatorsku antikapitalističku praksu ljevice koja funkcionira prema feminističkim principima.

Ekonomska kriza i obitelj

Kada su se mjere štednje počele provoditi ne bi li stabilizirale krizu državnih dugova sub/perifernih zemalja (ponajprije onih koje EU, ECB, MMF i SB kontrolirano integriraju u euro-svjetsku ekonomiju), uslijedili su prepoznatljiviji ishodi koji nadalje bitno određuju smjer kretanja ekonomske politike: nadziranje nacionalnih proračuna (usprkos činjenici da ne postoji ozbiljniji ekonomski program koji bi pažljivije razradio plan monetarnog ujedinjenja različitih nacionalnih privreda), smanjenje „tradicionalnih“ radničkih prava i širenje siromaštva, privatizacija javnog sektora, rezanje troškova unutar njega, tj. racionalizacija broja zaposlenih, stopiranje industrijskog razvoja; uglavnom meta su ostaci *welfarea* i drugi troškovi socijalnog sektora. Iz lijevo-feminističkog konteksta i posve ugrubo govoreći, udar na javni sektor znači nekoliko stvari: rušenje materijalnih prava koja su žene stekle izlaskom na tržište rada, krizu

---

društvene reprodukcije, reprodukciju klasa, financijsko opterećenje kućanstava, promjenu intimne razine odnosa između (bračnih) partnera i osnaživanje patrijarhalnosti. Svih šest razina utječe na promjenu postojećeg tradicionalnog okvira obitelji, a uloga se žena pomalo vraća na onu u predindustrijskoj fazi kapitalizma. To je problem, rekla bih, i esencijalne i egzistencijalne naravi. Kada su žene postale dijelom tržišta rada, taj je pomak automatski transformirao suštinu „ženskog“ života, dotadašnju strukturiranost svakodnevlja obitelji i ulogu žena u društvenoj reprodukciji. Budući da su žene mahom zaposlene u javnom sektoru, deindustrijalizacija, deregulacija, privatizacija, rezovi se direktno tiču njihovih moderno-stečenih modusa života u kojima su izborile konkretna materijalna prava. Egzistencijalno govoreći, kriza je uvjetovala snažan udar na život žena radi ponovnog reduciranja ženskog rada na neprogresivni koji obavljaju u domaćinstvu/obitelji, što je samohrane, nezaposlene majke bespredmetno dovelo u najtežu poziciju. S jednu stranu, „feminizacija rada“ u javnim i uslužnim djelatnostima govori o spolnoj podjeli rada, ali s drugu stranu taj analitički fokus nije potpun ako paralelno ne uzima u obzir klasnu predisponiranost rada. Žene (još uvijek u najvećem broju) obavljaju neplaćeni dio rada u kućanskoj sferi bez kojega akumulacija viška vrijednosti nije moguća. Funkcija kućanstva nije samo potrošnja, već i proizvodnja. Klasičnim jezikom govoreći, žene su dvostruko opresionirane – kao radnice i prema spolnoj osnovi, tu se zapravo reproducira klasa u tijelu radne snage žene. Kada je riječ o radu, mjere štednje su klasno-polna politika koja najjače pogađa žensku radnu snagu.

S obzirom da su tradicionalno žene vodile brigu o „mikrogospodarstvu“, tj. troškovima kućanstva i o obitelji, načini suočavanja s teretom krize koji trpe domaćinstva, u cijelosti mijenjaju mikrofunkcionalnost obitelji, a unutar nje i restrukturaciju uloga muškaraca i žena. Snalaženje u „krpanju dugova“ pretpostavlja dodatna neformalna zaposlenja i zaduženja (koja su često i ilegalna pa država naplaćuje velike kazne ako ih otkrije; primjerice žene iz tekstilnih industrija koje nakon otkaza rade u svojim kućama, frizerke, mehaničari i sl.), rijedi boravak muškarca u sferi doma koji radi „na crno“, sve češće ostajanje žene u okruženju doma, još veću snalažljivost u organiziranju ekonomije kućanstva bez dostatnih materijalnih sredstava. Na koncu, i fizički i psihosocijalni razlozi (od umora, stresa, sve lošije prehrane) utječu na slobodno vrijeme i seksualnost među partnerima, kao i porast muškog nasilja prema ženama. Neoliberalna ideologija nije samo paradigma koja se tiče odnosa države i tržišta, ona osigurava i poziciju individualizma koji u strateškom smislu označava i parcijalizaciju otpora, ruši koncepte zajedništva i zajedničkih dobara, taktizira s individualističkim

---

kompetitivizmom koji je pak sjajno opremio uvjete za krizu sindikalizma. Sindikalizam je tradicionalno muški (uz neke izuzetke poput samoupravnog sistema, ali i on je morao aktivirati ženske kvote), tako da je i muška-radnička solidaranost u krizi. S obzirom da liberalizam računa s obitelji i njezinim pojedinačnim članovima kao na temeljne društvene jedinice (i prema toj logici obitelji snose teret krize), u konačnici se zbivaju tri ne posve istovjetna slučaja: a) kriza zapravo funkcionira kao moment reprodukcije konzerviranja muško-ženskih uloga unutar obitelji i snažne reafirmacije patrijarhalnosti (kao što sam već i istakla, uz porast muškog nasilja unutar obitelji, o čemu primjerice izvještavaju grčke aktivistkinje), b) budući da je treću fazu kapitalizma (kako to u historijskoj analizi faza odnosa kapitalizma i obitelji predlaže Ben Fine) obilježio porast broja razvoda, samohranih roditelja i jednočlanih domaćinstava, nezaposleni muškarci veoma teško uspostavljaju veze s praksama društvene odgovornosti i c) s obzirom na financijalizaciju tržišta i zaobilaženje klasične proizvodnje u tržišnom sistemu, sve veći broj žena emigrira obavljajući njegovateljske poslove (starijih i bolesnih), što nezaposlene muškarce stavlja u ponešto novu poziciju u kojoj ovisi o radu svojih supruga/partnerica. S krizom i nezaposlenošću pratimo i porast čitavoga niza psihosomatskih bolesti, neuhranjenosti djece i odraslih, kraćeg životnog vijeka širomašnjih i rasta stope samoubojstava u prvom redu kod muškaraca.

Ženski rad i komodifikacija javnih dobara

Već prepoznatljivi napad na javni sektor i socijalne servise možemo pratiti od 70-ih naovamo, uz ranu neoliberalnu ideologiju i svjetsku ekonomsku stagnaciju. Posljedično su otada njega djece i odraslih sve manje socijalizirane, a žene ponovno samorazumljivo postaju zadužene za obavljanje *careworka*. Dakako, to postaje velikim opterećenjem za žene koje su pritom i zaposlene. Konkretno, to znači da se ili traže privatne usluge njege/čuvanja ili netko od roditelja radi pola radnoga vremena, najčešće majke. Ova situacija je možda najočitija u Velikoj Britaniji gdje su obitelji spremne u prosjeku potrošiti trećinu svojih neto prihoda na skrb o djeci. Slična je stvar posrijedi i kada imamo u vidu mirovinske reforme – budući da žene najčešće imaju prekide u radnom vijeku, uz skraćeno radno vrijeme i plaće niže od plaća muških radnika, ciklus ženske eksploatacije sve je očitiji u aktiviranju neoliberalnih reformi. Da skratim, kad se „brižni rad“ tretira kao posao koji se tiče beneficija ili ekstra-troška (jer je on „prirodno“ ili „tradicionalno“ ženski i neproduktivan), znači da se on ne razmatra kao nužan dio društvene reprodukcije (o čemu su krajem šezdesetih marksističke

---

feministkinje povele kritičku raspravu u „debatu o kućanskom radu“). Pored tog problema, rezovi u javnom zdravstvu imaju i izrazito biopolitičke potencijale pa utječu i na ženska reproduktivna prava, potrebu za seksom (imajući u vidu razliku seksa kao biološke reprodukcije i seksa „iz užitka“) i fizičku organizaciju života radnika u slobodno vrijeme bez čega dril i navika rada nije moguća (reprodukcija radne snage). Dakle, sve su to razlozi koji ukazuju na činjenicu da je otpor protiv mjera štednje u kontekstu ortodoksnog poimanju rada i kapitalizma centralno pitanje feminističke političke ekonomije i feminističke ekonomike. Uz to, i čini mi se nimalo manje važno, mjere štednje se ne tiču samo rezova i financijskog povlačenja države, radi se i o tomu da je pružanje financijske pomoći komodificirano, uvedeni su troškovi subvencija, kao i konkurencija unutar sektora socijalnih usluga koje su okrenute primarno prema tržišnoj logici. Individualizacija kolektivne potrošnje znači napad na one o kojima ovisi klasni nerazmjer plaća, na siromašne, etičke manjine, umirovljenike, osobe s invaliditetom, žene.

Kad je riječ o komodifikaciji javnih dobara, reforme u znanosti i visokom obrazovanju očiti su primjer desocijalizacije koje se uvode kao nepripremljena komercijalizacija školstva temeljena na mehaničkom povezivanju znanosti i visokog obrazovanja s gospodarstvom. Na taj se način ruši koncept obrazovanja kao javnoga dobra, a socijalno-materijalni status postaje preduvjetom za pristup visokom obrazovanju. Time se priprema financijska penalizacija studenata i sve je manjem broju omogućeno pravo na besplatno obrazovanje. Budući da je kriza uvjetovala osnaživanje patrijarhalnosti, s jedne strane se od studentica manje očekuje uspješnost studiranja ili upisivanje fakulteta, a s druge se – posve suprotno – osnažuje koncept „uspješne žene“ koja se samostalno poduzetničkim duhom bori za svoju poziciju. Taj fetišizam individualizma jedan je od razloga koji još jače utječe na produbljenje nerefleksije studentica o vlastitoj eksploatiranosti i opresioniranosti. Kad je riječ o obrazovanju i neoliberalnim mjerama koje su odgovorne za napad na javno školstvo, tada je pojava „slabe proizvodnje“ (*lean production*) neobično važna. Ta je praksa rada vrlo specifično vezana za sektor obrazovanja u kojem dominiraju žene. Ono što ovu proizvodnju razlikuje od drugih oblika je tzv. stresni pristup menadžmentu (*management by stress approach*) gdje se planirano izazivaju stresne situacije na radnom mjestu ne bi li se prosvjetni radnici iscrpili i ne bi li se opravdano izlučio rad koji nije efikasan, točan, koji je slabo produktivan i gubi vrijeme. Upravo su stoga nužne izmjene radnih ugovora u obrazovnom sektoru i osiguravanje rada na određeno vrijeme, tj. „fleksigurni“ rad. Poznato je da su se fleksibilni oblici ugovora o radu

---

počeli primjenjivati pralalelno s ideologijom sredine 70-ih godina 20. st. i da su ga mahom afirmirale žene koje tada masovno izlaze na tržište rada. Razlog je vrlo jednostavne prirode, žene su trebale *part time* poslove ne bi li paralelno uspjele obavljati i nenadnički kućansko-njegovateljski rad.

Žene čine 70 % nepismenih u svijetu s tendencijom rasta, taj podatak postaje veoma važnim ako obrazovanje postane luksuz (a tendencija je komercijalizacije obrazovanja upravo takva). Naravno da mjere štednje loše utječu na poziciju studentske populacije uopće, ali one ne pogađaju studentice i studente na jednaki način. S obzirom na trend repatrijarhalizacije, za očekivati je da će se žene sve manje obrazovati i, kolikogod to preuzetno zvučalo, vratiti se historijskom položaju izvan tržišta rada. Koncepti cjeloživotnog obrazovanja kojemu su žene u većem postotku sklonije nego muškarci materijalno opterećuju žene koje se kreditno zadužuju ne bi li sebi u kasnijoj dobi (u pravilu kada se rasterete brige o djeci) osigurale dodatno obrazovanje. Efekt „staklenog stropa“ dosta govori o poziciji u kojoj se nalaze studentice i one koje su diplomirale. Premda žene u većem postotku završavaju fakultete, one rijede od muškaraca nastavljaju karijeru, najčešće radi zasnivanja obitelji. S obzirom da je njega djece i odraslih sve manje socijalizirana (ili to nije uopće), studentice sve rijede nastavljaju poslijediplomsko obrazovanje, ulažu u karijeru i sl. No opet, to što je, primjerice, jako mali broj žena u tehnomenadžerskom sektoru i što bi kvote tobože riješile postojeće probleme spolne diferencijacije rada, ne govori puno o strukturnim uzrocima postojećih spolnih razlika u zanimanjima. Drugim riječima, što će ženama kvote u najplaćenijim sektorima ili vodećim funkcijama u politici ako je pristup obrazovanju ograničen; dakle, ovdje se ne radi tek o izoliranoj identitetskoj politici, pitanje spola je strukturne naravi. Kvote u postojećem obliku bez prakse koja inzistira na sistemsku promjenu nemaju smisla. Ovdje se radi o pitanju distribucije, a ne rekognicije.

Odnos klase i spola pratimo na liniji nekolicine historijsko-materijalnih elemenata koji su uvjetovali ulazak žena na tržište rada: demografske promjene, uloga nuklearne obitelji i njezine promjene u trima fazama kapitalizma, historijski faktori masovne potrošnje koji slijede iz ekspanzije tvorničke proizvodnje. Budući da feministički pokret nastaje uporedo s industrijskom revolucijom i ulaskom žena na tržište rada, dakle, žene su postale dio formalne radne snage, treba pratiti kako je taj vid „oslobođenja“ žena od privatne sfere uzrokovao i drugu „slobodu“, onu od vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Paradoksalno, s borbom koja je trebala prouzrokovati ekonomsku emancipaciju žena, istovremeno počinje novi val formalizacije opresioniranosti žena. Budući da svjedočimo promijenjenim

---

oblicima tržišta rada i strukturama obitelji, paralelno uviđamo da su se modeli žene kućanice i supruga hranitelja promijenili. No, bez obzira na taj tip promjene, tradicionalni oblici brige, kao i deficit brige, njege i skrbi nisu se promijenili. Razlog zašto je njegovateljski rad povezan s opresijom nad ženama se vidi i u činjenici da je sama sklonost prema brizi uvjetovana opresioniranim uvjetima koji počivaju na koncepcijama ekonomije dara. Podvucimo prije zaključka, specifičnost problema ženskoga rada najvidljivija je u odnosu produktivnoga i neproduktivnog rada. Neproduktivni (neplaćeni) ženski rad je iznimno važan za tržišnu ekonomiju, da bi se kapitalizam reproducirao, nije dovoljno samo osigurati eksploatirajući nadnički rad, nužan je i besplatni rad u kućanskoj sferi koji reproducira radnu snagu. Kad je riječ o ženskom produktivnom radu, tri su se razloga iskorištavanja ženske radne snage pokazala kao temeljna: jeftinija je, žene imaju manja očekivanja od ishoda u radnom procesu i ženski sindikalizam je u još težoj poziciji od muškog. Za analizu problema ženskoga rada moramo uzeti u obzir činjenicu da na tržištu rada postoje mehanizmi društvenog isključivanja koji se ne aktiviraju na isti način kako to čine izvan njega i da postoji tvrdokorna tradicija zanemarivanja empirijskih podataka o nejednakom položaju muške i ženske radne snage. Uz to, strukturni uzroci podjele na ženska i muška zanimanja i sektore (*occupational segregation*), feminizacija siromaštva, privatizacija neplaćenog rada, troškovi alokacije slobodnog vremena, egzogeni faktori koji utječu na elemente strukturne diferencijacije radne snage i transformacijski modusi kapitalističkog sistema proizvodnje bitni su u analizi nejednoznačnih uzroka dvostruke subordinacije ženske radne snage. Odnos rada i kapitala koji se kreće prema neoliberalnoj paradigmi svjetske ekonomske politike utječe na dva paralelna procesa. U razvijenim zemljama se ekonomska restrukturacija odvija alokacijom resursa što posebno pogađa mušku radnu snagu (prebacivanje industrijske proizvodnje u zemlje jeftine radne snage) gdje su uvjeti rada u fizičkom smislu loši, uz pravno-društveni odnos prema strancima i migrantskim radnicima i ekspanzijom uslužnoga sektora u kojem mahom rade žene, dok je u zemljama periferije na snazi proces smanjenja ograničenja radnoga zakonodavstva i prekarizacija, što najviše pogađa žensku radnu snagu u vidu *part-timea* i neizbježnosti fleksibilizacije rada. Kada je riječ o ženskoj radnoj snazi i diskriminaciji, u vidu imamo četiri razine: stupanj kontrole pri zapošljavanju (monopol na zapošljavanje), statističku diskriminaciju (predulazna, gdje se podjela rada odvija prema spolnoj razlici i postulazna, tj. unutarsektorska), diskriminacija na temelju osobnih pretpostavki (bračni status, roditeljstvo, obiteljske relacije, obrazovanje) i eksploatacija rada (koja se kod žena ogleda i u

---

tzv. „namjernoj“ razlici u plaći i to dvostruko: različita plaća za istu efikasnost i različita plaća za različitu efikasnost). Za analizu problema ženske radne snage je veoma korisna dvosistemska teorija (*dual sistem theory*) koja kritizira ideju „neutralnog“ tržišta istovremeno kroz spolnu i klasnu poziciju, kako je to svojedobno razradila Heidi Hartmann.

Tek uz navedene procese, programe strukturne prilagodbe i varijante fleksibilizacije rada možemo jasnije razumjeti trenutnu poziciju ženske radne snage. Najgrublje i najsažetije govoreći, žene rade poslove koji su slabije plaćeni (uslužni servis, javne i administrativne službe, njega i obrazovanje) i koji su izgubili na simboličkom kapitalu, kao primjerice obrazovanje ili opća medicinska praksa. Proces feminizacije rada indikator je slabije plaćenih poslova i lošijih uvjeta rada. Neki od podataka UN-a: žene obavljaju 67% svjetskoga rada (dakle, žene su proletarijat), zarađuju 10% svjetskog dohotka, vlasnice su 1% svjetskog imetka, širom svijeta zarađuju 20-50% manje za jednak rad nego muškarci, od 1.3 milijarde ljudi koji žive u potpunom siromaštvu 70% su žene, one obavljaju između 10 i 20% direktorskih i upravnih poslova, zauzimaju 10% mjesta u parlamentima i 5% predsjednica država su žene. Ove podatke valja analizirati uz strukturne elemente koje sam maločas spomenula jer sami ne zadovoljavaju eksplanatornu razinu slučaja. Bilo bi posve suludo reći da bi ekonomija ili politika bile „bolje“ ako bi njima naprosto rukovodile žene. Tom tipu esencijalizacije su sklone liberalne feminističke frakcije kojima nije u fokusu promjena kapitalističkih odnosa u proizvodnji i distribucije kapitala. Dakle, stvar nije samo spolne prirode, već i klasne. Temeljna dilema koja ostaje jest: treba li ići na promjenu položaja žena da bi se bolje snašle u postojećim ekonomskim uvjetima ili promjena ekonomije i diskursa o njoj ne bi li funkcionirali prema feminističkim principima?

Ankica Čakardić je doktorirala na Odseku za filozofiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zagrebu gde od 2010. godine radi kao docentkinja Katedre za socijalnu filozofiju, bavi se socijalnom filozofijom, filozofijom politike, feminističkom teorijom i filozofijom roda, filozofijom kulture i teorijom anarhizma. Od 2007-2010. predavala je na Kulturalnim studijima Filozofskog fakulteta u Rijeci gde je bila predstojnica Katedre za kulturnu teoriju i diskursne studije. Voditeljica je obrazovnog programa u Centru za ženske studije gdje od 2006. godine predaje o feminističkoj epistemologiji. O anarhofeminizmu i feminističkoj političkoj antropologiji predaje u Centru za mirovne studije od 2005. godine. Uredila je dve knjige (Kategorički feminizam. Nužnost feminističke teorije i prakse, CŽS, 2007. i Privilegiranje rubova. Intervencije i prilozi feminističkoj epistemologiji, HFD i CŽS, 2010.), naučne i stručne članke, eseje prevode objavljuje u domaćim i međunarodnim časopisima i zbornicima. Aktivistkinja je učesnica i feminističkog kružoka o političkoj ekonomiji.

Milica Ružičić

Ekstaza birokratije

Ovde ću govoriti o svom umetničkom radu, jer to je moja profesija, pored povremenog aktivizma koji sam dugo smatrala nekom vrstom intimne potrebe, a koji se vremenom takođe počeo prelivati u sferu mog stvaralaštva. Neću govoriti o svim svojim radovima, ali pomenuću par onih koji su možda i najviše angažovani u polju političkog promišljanja.

Prvo bih pomenula rad koji nikada nije izveden, ali ga zato interpretiram svaki put kada imam priliku da pričam o svojim radovima, jer smatram da je to jedan od načina da taj rad bude ostvaren, jer ga svako može zamisliti u svojoj glavi, pa se na taj način izložba i predstavlja, kao neka vrsta zamišljene slike. To je rad koji sam nazvala “*Ekstaza birokratije*”, a bavi se odnosima moći i mrežom legalno-nelegalnih odnosa u toj strukturi. Naime, zamisao je bila da se zvanično obratim policiji, sa željom da mi na jedan sat pozajme sve zalihe droge ekstazi, zapljenjene u prethodnoj godini, a to je bila godina kada je pronađena najveća laboratorija za proizvodnju ove droge u Evropi. Moja je namera bila da ovu količinu droge izložim u galerijskom prostoru na sat vremena i uredno vratim posle tog roka. Bila sam spremna da ispunim sve uslove koje bi policija postavila, a pretpostavljala sam da je za to bilo potrebno platiti transport i dnevnice određenom broju policajaca koji bi taj tovar čuvali i u toku transporta i u toku izložbe. Na moja pitanja i molbe koje sam poslala niko mi nikada nije odgovorio. Ipak, možda je dovoljno da u glavi zamislite ovu sliku. desetak naoružanih pripadnika policije kako i sami izloženi u galeriji. čuvaju određenu zalihu droge, pa da vas sve ovo dovede do određenog zaključka. Tek kasnije je došlo do još jedne afere u kojoj je druga vrsta droge nađena u sefu banke koji je pripadao Državnoj Bezbednosti, pa je ta veza između legalističkih i nelegalnih organizacija postala možda i očiglednija.

Još jedan rad stoji u relativnoj vezi sa ovim o kom sam predhodno govorila. Naslov ovog rada je “*Ekstazi tablete*”. U pitanju su crno bele fotografije tableta na kojima su utisnuti znaci koji predstavljaju određene nacionalne identitete i njihove ideološke simbole. Zavisno od mesta izlaganja ovih radova pravljena je i kombinacija fotografija za triptih, pa je tako prva kombinacija

Ekstazi tablete,
fotografija, 35x45
cm, 2003

napravljena za izložbu u Zagrebu sadržala tablete sa šahovnicom, tablete sa petokrakom i tablete sa četiri "S". Sve tri fotografije uramljene su u skromno ukrašene ramove i postavljene na zidu iznad očiju posmatrača, tačnije baš na onu visinu na kojoj se kače fotografije nacionalnih vođa, iznad table u učionicama osnovnih škola. Ovde je očigledan link između ideologije i jeftine psihoaktivne supstance čije se tablete inače obeležavaju nekim od znakova koji asociraju na to

kakav osećaj one proizvode kod konzumenta. U tom smislu ovaj rad se bavi kritikom nacionalne ideologije, kao sredstva za manipulisanje širokim masama u cilju sprovođenja određene državne politike koja ne retko vodi u različite vrste ratova. Odatle asocijacija na drogu kao sredstvo koje menja svest čoveka koji je konzumira i podstiče na iracionalno ponašanje.

Pomenula bih sada i svoju poslednju samostalnu izložbu iz 2010 godine pod naslovom "*Slike*", koja se bavi tematikom policijskog i državnog nasilja prema svojim građanima. Ovaj put sam izvrnula svoju strategiju i poslala sam od medija, rešila sam da slikam, jer slika na platnu je prepoznatljiv i najtradicionalniji umetnički medij, danas i popularan tržišni objekat koji se koristi i kao statusni simbol. Zatim sam razmišljala šta je to što hoću da bude tematika koju ja želim da ljudi gledaju u tom kontekstu. Želela sam da krenem od te pozicije, da razmišljam o slici kao predmetu za prodaju i da ne bežim od tog njenog karaktera nego da to iskoristim za svoje ciljeve. Dugo sam razmišljala šta je to što bih ja htela da neko zakači na zid i da gleda, i onda sam kroz malo istraživanje došla do policijskog nasilja koje sam shvatila kao globalno aktuelnu temu. Zainteresovala me univerzalnost tog problema, to je nekako postala slika sistema globalne politike danas. Ta slika nije skrivena, mi te slike vidimo u medijima, ali se toliko često smenjuju da ih brzo potrošimo i zaboravljamo. Rešila sam da te slike iz novina, sa interneta, dokaze policijske brutalnosti, transformišem u slike na platnu, jer slika na platnu je objekat koji implicira trajnost.

Tako sam napravila seriju od 16 malih slika formata 30x40cm. Format sam izabrala sa ciljem da bude komercijalan, mali format je jeftiniji i lakše ga je prodati, Jasmina Čubrilo ih je nazvala "građanski formati", jer su takvi fotomati najčešće nalaze na zidovima građanskih stanova. Uprkos mom trudu da od njih napravim komercijalne komade ove slike nisu baš lake za gledanje, nisu nešto što neko želi da drži na zidu u kući ili kancelariji, jer su scene nasilja neprijatne, ipak, na ovaj način one ne bi bile zaboravljene. Te fotografije sam tretirala kao dokument, neku vrstu dokaza, pa u tom smislu nisam želela da ih menjam, da estetizujem to nasilje. Jedina moja intervencija je to što sam izbacila pozadinu, dakle iza figura koje su u sukobu nalazi se samo čisto belo platno, na taj način sam htela da ih unificiram i dekontekstualizujem. Kontekst, odnosno podaci o tome gde se konkretna scena desila i kojim povodom ušli su u naslov i legendu svake slike. To su slike iz različitih gradova u svetu, birala sam najčešće proteste na kojima se iskazuje politička volja ili reakcija na političke odluke vlade, a koje država suzbija represijom policije. To je prvi segment izložbe.

Zatim sam htela da ubacim lokalnu priču, a kako je ona za lokalnu publiku najbitnija, njoj sam dala drugi format. Za nju sam izabrala muzejski format velike istorijske slike u ovom slučaju to je oko 3x2 metra. Na njoj se našla priča o štrajku radnika/malih akcionara farmaceutske fabrike Jugoremedije, koji su se u vreme loših privatizacija borili da zadrže svoju fabriku, kontinuiranom borbom i upornošću, koja se i danas nastavlja. Izabrala sam jednu scenu iz dokumentarnog filma Ivana Zlatića, koji prati 4orogodišnji period te borbe. U datoj sceni se dešava intervencija policije u trenutku kada je još uvek u toku sudski proces oko dokazivanja vlasništva nad fabrikom. U ovoj intervenciji policija zauzima stranu sumnjivog direktora (koji se već nalazio na poternici Interpola) i njegovog nasilničkog privatnog obezbeđenja (ljudi u crnom) i izbacuje radnike iz fabrike, iako su radnici vlasnici paketa akcija kao i navedeni director, i uprkos tome što su se radnici ponašali daleko odgovornije prema fabrici nego što je to činio director. U tom smislu ovde postaje jasno da je potrebno preispitati za koga ta policija radi, čiji interes brani, da li prava i slobode građana, ili lične interese moćnih pojedinaca? To je ono što sam želela da bude nit utkana u celu izložbu, od malih slika policijskog nasilja iz sveta, do ove lokalne priče, postavljanje upravo tog pitanja. To je dakle, drugi segment izložbe. Ta velika slika je uramljena u veliki zlatni barokni ram po ugledu na muzejske slike

Jugoremedija, 2x3 m, 2010.

istorijskih događaja. Zašto? Zato što sam htela da taj mali segment savremene radničke borbe na neki način istoricizujem tj. upišem u istorijske događaje, bude zabeležen, pamćen, prepričavan. To je moja namera, sad videćemo da li će se to i desiti, ostaje da se nadam.

Treći segment je taj da sam pored velike slike "Jugoremedije" izložila proizvode Jugoremedije, neke od lekova koje oni proizvode. Oni su nakon duge borbe uspeali da uvedu samoupravljanje i da fabriku spase od stečaja, pa i da je prilagode evropskim standardima. Ne samo da sam htela da prikažem te lekove koje oni proizvode, nego sam tendenciozno birala lekove koji služe za smirenje, protiv bolova i povreda. Kao neka vrsta ciničnog odgovora na sve te policijske batine, to je mali ironični zaokret na celu tematiku, u nameri da ipak neko izađe sa osmehom sa takve izložbe. I poslednje što bih navela u vezi ove izložbe su sama platna, na kojima su sve ove slike naslikane, platna su dakle proizvedena u kazneno-popravnom domu u Somboru, njih su dakle pravili zatvorenici. Zato sam jedno platno okrenula na poledinu na kojoj se nalazi pečat koji pokazuje poreklo platna. Jasno je da se ova izložba koncentriše na prikaz policijske brutalnosti koja je već neko vreme globalni problem. Svet sve više izgleda kao da je konstantno u

---

nekoj vrsti građanskog rata u kojoj su na jednoj strani građani, a na drugoj država koja svoje interese ispoljava kroz policijski aparat. Postaje očigledno da je uobičajeno da su interesi koje policija u ovakvim slučajevima štiti uglavnom interesi vladajuće manjine, koja vrši različite vrste pritisaka, diskriminacije i nasilja nad građanima. Moja je namera da prikažem ovaj problem kao globalno uniforman, kako bi se iz takvog ugla mogla posmatrati politička perspektiva danšnjice.

Ostale radove i teme koje sam obrađivala, bih samo pomenula jer nisu toliko očigledno političke, ili možda nisu naročito interesantne za razgovore na temu Feminizam i levica. Tako sam u radu *“Animalije”*, obrađivala temu genetskog inženjeringa i opšte hipokrizije površnosti i suštine, kroz seriju skulptura životinja sa zamenjenim kožama, koje ovde asociraju na presvlaku ili odeću. U radu *“Teorijska tiranija”*, bavila sam se kritikom industrije proizvodnje značenja, kao subjekta u ulozi proizvodnje viška informacija koje uzrokuju šum u razumevanju stvari. Serija *“Emocionalne proteze”* bavi se pitanjem otuđenja u tehnološki razvijenom društvu, koje neretko uzrokuje opšti osećaj usamljenosti, sve sa ciljem da produkuje individualistički pristup na tržištu.

Pitanje iz publike: Jasno mi je gde se dotičete levice, ali u kakvoj vezi vaš rad stoji sa feminizmom?

Pa ja sam pristalica trećeg talasa feminizma i onoga što zovemo queer teorijom, tačnije nečega između, a što je verovatno samo moja interpretacija ovih teorija. U tom smislu, ja smatram da borba za ravnopravnost ne treba da bude podeljena i ograničena na polne, rasne ili religiozne grupe, već da se sve diskriminisane pozicije i identitetske grupe trebaju udružiti u zajedničkoj borbi protiv diskriminacije. Mislim da je danas ponovo aktuelna neka nova vrsta klasne borbe, zato je za mene levica, tačnije anarhizam širi pojam u koji je inkorporiran: feminizam kao borba za ravnopravnost žena, ali i borba drugih diskriminisanih pozicija i identiteta, kao što su romi, osobe različite seksualne orijentacije, vere ili boje kože, ali takođe i radnici, studenti, pa i penzioneri čija su prava danas vidno ugrožena, a koji često pripadaju nekoj od predhodno navedenih grupa. Tako da smatram da je potrebno boriti se protiv opšte diskriminacije, paralelno na svim poljima, jer je jedino tako moguće dostići istinsku ravnopravnost. Shodno ovakvim uverenjima ja se u svojoj praksi pokušavam baviti kritikovanjem različitih pozicija moći.

Ljubakalo,
skulptura, 23x12x7
cm, 2005

Pojas nevinosti za muškarce, čelik, 100×80×40 cm, 2005.

Ovaj moj stav prema feminizmu se možda može najbolje povezati sa radom "Pojas nevinosti za muškarce", pa ću sad i taj rad pomenuti. Za ovaj rad napravila sam srednjevekovnu verziju pojasa nevinosti (ozloglašenog sredstva za kontrolisanje ženske seksualnosti) prilagođenu muškoj anatomiji i savremenoj konzumerističkoj kulturi. Tako je sama skulptura obložena finim satenskim punjenjem radi udobnosti i praćena je velikim printovima, sa slikom manekena koji je obučen u ovaj pojas, a koji predstavljaju reklamu za ovaj "proizvod". Rekla bih da sam koristila strategiju izmene pozicije gledanja na problem u pokušaju da bacim neko novo svetlo na isti, ako je to moguće. Možda čak i prenaglašavanje problema kako bi on postao očigledniji. Problem o kome ovde govorim jeste problem pozicija moći. Pa tako shvatamo da ovakvi postojeći odnosi moći u kojima bi smo samo zamenili rodne uloge nisu rešenje problema dominacije i diskriminacije. Tako bih želela da posmatrača navedem na zaključak da ukoliko se u istom sistemu raspodele moći samo zamene uloge, ništa se ključno neće promeniti. Potrebno je dakle redefinisati pojam slobode, koja nije i ne može biti apsolutna, kako ne bi zalazila u polje tuđe slobode. Takođe je potrebno ukinuti pozicije moći kojima su inherentna svojstva dominacije i diskriminacije onih koji na toj poziciji nisu.

Tribina ciklusa Rod i leвица: Nova leвица i feministički pokret, savremena stremljenja i izazovi, Milica Ružičić i Marijana Radulović Dome omladine Beograd, jun 2012.

Milica Ružičić rođena 1979. godine u Beogradu, magistrirala i diplomirala na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu na odseku za skulpturu, trenutno je na doktorskim studijama. Koosnivačica udruženja umetnika Dez.org. i internet projekta Čačkalice. Od 2009. predaje vajarstvo na Visokoj školi likovnih i primenjenih umetnosti strukovnih studija u Beogradu. Od 2005. do 2008. godine bila je saradnica u nastavi na Arhitektonskom fakultetu. Samostalno izlagala 8 puta u Beogradu, Zagrebu, Beču i Sopotu. Učestvovala na više od 40 grupnih izložbi u zemlji i inostranstvu i na radionicama u Beogradu, Zagrebu, Salzburgu, Beču, Berlinu, Helsinkiju, Prištini i na rezidencijalnom programu u Njujorku. Pevačica u bendu the Cruellas.

Marijana Radulović

Samoorganizovani horovi na tlu bivše Jugoslavije

Ovde ću se baviti samoorganizovanim horovima, nastalim na tlu bivše SFRJ: **Horkeškart, Horkestar, Prroba, Le wHORE, Le Zbor, Kombinat i Raspeani Skopjani**. Delovanje ovih horova može se posmatrati kao novi kulturni pokret, s idejom negovanja vrednosti zajedništva, samoorganizacije, slobode muzičkog izražavanja i aktivnog učešća u društvenom životu.

Razmatraću način na koji se ovi horovi odnose prema rodu i levici kroz **4 oblasti funkcionisanja horova:**

1. pesme/tekstovi
2. nastupi/akcije
3. vizualni identitet/uniforme
4. unutrašnja organizacija/samoorganizacija

HORKEŠKART (hor + orkestar + Škart)

Umetnička grupa Škart je osnovana 1990. godine u Beogradu. Od tada su imali nekoliko akcija koje su uključivale različite horove. Krajem jeseni 2000. Škart je pozvan da predstavi svoju samizdat-akciju TVOJE GOVNO - TVOJA ODGOVORNOST u Centru za kulturnu dekontaminaciju.

Za tu priliku, zbog izvođenja pesme *Svete krave* Arsena Dedića, trebalo je oformiti poseban hor. Radio oglasom na B92 slušaoci su pozvani na audiciju koja zapravo nije ni obavljena, pošto su svi prisutni primljeni bez ikakve provere sluha.

Prvi nastup utire put Horkeškartu, ali i mnogim horovima koji su se kasnije pojavili. Praksa prijema članova bez obzira na muzičko obrazovanje i sluh se održala do danas. Takođe, pesma „Svete krave“ jasno kritikuje društvenu neravnopravnost i privilegije manjine, ilustruje društvenu svest i angažovanu orijentaciju Škarta:

“A mi koje smo smjerno vukle kola
I davale putem mlijeka i mesa
Nas već polako klanici vode
Dok svete krave dižu u nebesa”.

Ciljevi Škarta su bili:

- pevati na mestima gde se ne očekuje da hor peva - ulicama, školama, bolnicama, pijacama, domovima za nezbrinutu decu, izbegličkim kampovima itd.
- pevati pesme jugoslovenskih autora, pesme sa jakim političkom porukom
- pevati pesme obnove i izgradnje iz socijalističkog perioda, evocirati duh optimizma i sačuvati sećanje na to vreme
- pevajući pesme osnaživati mlade tokom dužeg vremenskog perioda

Repertoar radničkih pesama i pesama obnove i izgradnje su činile: Internacionala, Polet mladosti, Nabrusimo kose, Pesma radu, Pesma izgradnje. Ove pesme slave solidarnost, slobodu, radništvo, revoluciju.

Dakle, levičarska orijentacija je vrlo jasna kod Horkeškarta, dok se rodnim pitanjima nije direktno bavio. Pristup je jednostavan: u horu pevaju žene i muškarci bez razlike. Orkestar su uglavnom činili muškarci, a dirigovale su uglavnom žene. Među autorima pesama su bili i muškarci i žene. Horkestar, Prroba i Raspeani Skopjani su takođe mešoviti horovi, dok su LeZbor, Le wHORE i Kombinat, ženski horovi. Među muzičarima su i ovi horovi imali muškarce.

Jedna pesma Horkeškarta se direktno bavi homofobijom, odnosno strahom geja da izađe na ulicu. U pitanju je obrada „Stra mi e“ makedonske grupe T.B. Tračeri:

„Не излегувам веќе, на прошетки без врскаво
собата везден скакам ко федер
на улицата некој невидлив ми вика:
Додо педерррр, Додо педерррр
Стра ми е
стварно стра ми е...”

Pored nastupa na raznoraznim mestima u Srbiji, Horkeškart je nastupao u Hrvatskoj, Crnoj Gori, Makedoniji, Nemačkoj, Velikoj Britaniji, Koreji, Francuskoj, Austriji.

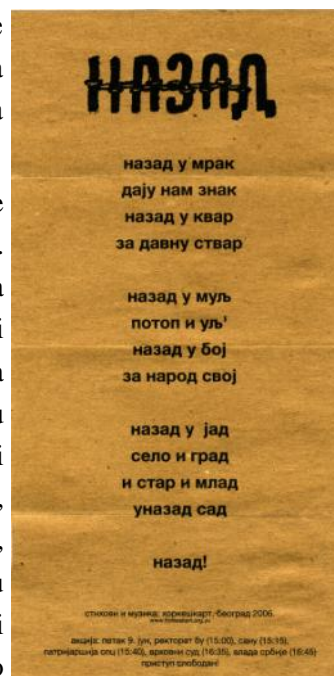
Što se vizualnog identiteta tiče, Horkeškart je dugo nosio radničke uniforme, a sličan vizualni identitet i ideja „uniformisanja“ kao simbol zajedništva je zajednički i većini drugih horovima. Ova ideja nikada nije zaživela kod Raspeanih Skopjana.

Akcija NAZAD (organizovana 9. juna 2006.) je vrlo bitan momenat u radu Horkeškarta. To je bila najsmelija i najdirektnija akcija pošto je na vrlo otvoren način kritikovala rad nekoliko državnih institucija, kao nazadnih pojava u društvu od kojih ima više štete nego koristi. To su bili: Rektorat Beogradskog univerziteta, Srpska akademija nauka i umetnosti, Patrijaršija Srpske pravoslavne crkve, Vrhovni sud i Vlada Srbije, ispred kojih je otpavana pesma „Nazad“. Akcija je bila najavljena i medijski praćena pa je za članove Horkeškarta bila i opasna.

Ova akcija je aktualizovala i značajno pitanje unutar hora, a to je da li hor treba da se bavi dnevnom politikom, kao i šta to uopšte znači. Može li kolektiv biti angažovan i aktivistički ukoliko ne reaguje na aktualna dešavanja? U svakom slučaju postoji realan strah od zloupotrebe i svojatanja političkih partija i drugih interesnih grupa, ali da li to znači da hor treba da izgubi svoj aktivistički karakter? Koje su to teme koje pokreću hor tj. članove hora? Nadovezuje se pitanje ko su uopšte članovi hora i zašto su tu. Pošto svako može postati član hora, ne postoji nikakav statut, pravilnik, pristupnica; realnost je takva da horovi okupljaju muzičare, aktiviste, kao i one koji jednostavno vole da pevaju. Članovi su svojevolljno tu, slobodni su da dođu i da odu kada god hoće, pa se broj i sastav članova često menja. Hor odlučuje glasanjem, idealno konsenzusom, dakle trenutni članovi biraju pesme koje će se izvoditi, nastupe, izgled na nastupima i sve ostalo. Ali, hor ima i svoju tradiciju, postoje ljudi koji su ga osnovali i razvijali u skladu sa svojim idejama. Da li je hor prost zbir članova ili nešto više od toga? Treba li da ponavlja stvari iz prošlosti ili sme da se razvija i menja? Koliko može da se menja a da i dalje ostane isti hor? Nameće se i

Horkeškart, Rijeka 2006.

pitanje koji je minimum konzensusa potreban za funkcionisanje i razvoj horova. Je li dovoljno da svi vole da pevaju ili je potrebno da dele neke vrednosti i ciljeve? Postoji poverenje da će oni koji se uklupe u kolektiv kao ljudi, tu i ostati. Međutim, kao i u svim kolektivima, ovo ume da bude kompikivano i problematično. Sva ova pitanja je nasledio i Horkestar i ona do danas ostaju nerešena, a mišljenja su različita.

Vremenom je hor postajao sve popularniji, a nastupi su se sve više održavali na klasičnim mestima gde se održavaju koncerti i festivali, iako hor nikada nije odustao od nekonvencionalnih mesta nastupa. Škart više nije video svoje mesto u tome, pa su napustili Horkeškart 2006. godine zajedno sa još nekim članovima i osnovali hor Prroba.

Horkeškart tada menja ime u HORKESTAR (hor + orkestar)

Nastaje period eksperimentisanja sa muzičkim žanrovima i izgledom. Hor se razvija kao deo beogradske alternativne scene, vođen između ostalog i vizijom punk hora.

Horkestar je zadržao deo repertoara Horkeškarta, koji se sastoji od revolucionarnih i radničkih pesama, pesama komponovanih na stihove domaćih pesnika (Vasko Popa, Stanislav Vinaver, Duško Radović), obrada pesama new-wave bendova (Šarlo Akrobata, Paraf, Dobri Isak), kao i sve više autorskih pesama članova hora. Le Zbor, Le wHORE, Raspeani Skopjani i Kombinat, do sad su gotovo isključivo radili obrade.

Škart tj. Đorđe Balmazović i Dragan Protić koji su hor osnovali, bili su i neka vrsta vođa, ali vremenom, i osnaživanjem članova, hor je sve više postajao samoorganizovan. Šta to uopšte znači? To znači da je u pitanju nehijerarhijski organizovan kolektiv, u kome su svi ravnopravni, svi doprinose funkcionisanju i učestvuju u donošenju odluka. Za uspeh je

Početak bune na dahije, opera Luke Stanisavljevića po libretu Stanislava Vinavera 2008.

---

potreban visok nivo društvene svesti i solidarnosti; i nizak nivo sujete. Članovi horova, kao ni drugi ljudi, nisu imuni na moć, niti na lenjost. Tako da u praksi samoorganizovan ponekad znači i neorganizovan. Bivanje u samoorganizovanom kolektivu je neka vrsta eksperimenta ili vežbe za drugačiji svet i društveno funkcionisanje.

Navešću neke od teškoća samoorganizovanja horova. Podela na hor i orkestar vodi ka većem pritisku na muzičare jer su teže zamenjivi. Ispada da pevači mogu i ne moraju da se pojave, dok je mnogo veći problem ako se muzičari ne pojave na probi ili nastupu. Dalje, muzičari su više angažovani na smišljanju pesama i aranžmana, kao i transportu instrumenata, pa se neretko nameće ideja da oni treba da imaju i veća prava. Ovaj problem se može prevazići tako što će i muzičari biti lakše zamenljivi (da bude više muzičara u optičaju), a pevači će imati veću solidarnost sa muzičarima, pomagati u transportu instrumenata i redovno dolaziti na probe. Takođe, smišljanje pesama nije jedini način da se doprinese funkcionisanju hora.

Dirigent/kinja takođe ima specijalno mesto u horu. U horu su dirigovale i profesionalne dirigentkinje i one bez muzičkog obrazovanja, koje su pre toga pevale u horu. Hor je i mesto učenja, mnogi su naučili ili shvatili da umeju da pevaju, pišu pesme, organizuju, diriguju, sviraju, prave muziku. Praksa je pokazala da hor može da opstane i bez dirigenta ali teško može da napreduje. Dirigent nikako ne treba sve da radi, zapravo niko ne treba sve da radi jer će se prirodno osetiti iskorišćeno, istrošiti energiju i otići. Opasnost od pregorevanja se povećava pošto se sve aktivnosti u horu obavljaju bez materijalne naknade. Ukoliko se neki novac i zaradi od nastupa, on odlazi u horsku kasu. Hor odlučuje kako i da li će se taj novac trošiti, a uglavnom se troši za štampu plakata, majica, bedževa, kupovinu instrumenata i slično. Sa druge strane, veoma je važno da je novac što manje u igri, ukoliko hor želi da sačuva aktivistički karakter. Dakle, najbolje rešenje je da svako preuzme deo odgovornosti i

Koncert povodom
10 godina hora,
Dom omladine
Beograd, 2010.

---

obaveza. Ako neko ne zna da pravi muziku, možda zna da napiše tekst, bavi se vizualnim identitetom, izgledom na nastupima, plakatima, scenografijom, ugovaranjem proba, nastupa, obaveštavanjem članova, održavanjem sajta, FB strane hora. Svako je koristan i treba da nađe svoje mesto u kolektivu.

Horkestar je 2011. godine u Beogradu organizovao **Festival samoorganizovanih horova “SVI U GLAS!”**, gde su se svi samoorganizovani horovi sa prostora bivše SFRJ okupili (Horkestar, Prorroba, Le Zbor, Kombinat, Raspeani Skopjani, Le wHORE). Planirano je bilo da učestvuje i hor **29. Novembar** iz Beča, u kom pevaju ljudi iz svih republika bivše Jugoslavije, ali plan nije uspeo zbog nedostatka finansija. Gotovo među svim ovim horovima je proteklih godina dolazilo do saradnje na individualnom nivou, gostovanja, zajedničkih nastupa i međusobnog uticaja. Može se čak reći da se stvorio mali horski pokret, uprkos razlikama u konceptima i razlozima osnivanja horova. Zajedničko ovim horovima je da su nezavisni od institucija, da okupljaju ljude koji nisu profesionalni pevači i da su osnovani sa idejama određenog društvenog i kulturnog angažmana. Festival je obuhvatao koncerte u Domu omladine, ulične nastupe, video projekcije, prezentaciju Tanje Petrović¹, kao i radionicu Fila Minton², britanskog muzičara i improvizatora, pod nazivom “Feral Choir” u Kulturnom centru REX. Tanja Petrović je predstavila svoj rad *“Politička dimenzija praksi post-socijalističkog sećanja: ‘garažni horovi’ u bivšoj Jugoslaviji”*. Ona je pošla od teze da bavljenje prošlošću može biti izvor emancipacije, refleksije i otpora, kao i poziv na solidarnost i kolektivitet u post-Jugoslovenskim svetovima, a i šire.

Ovaj festival je doprineo tome da se horovi predstave publici, međusobno bolje upoznaju, razmene iskustva, isplaniraju buduću saradnju i uče jedni od drugih.

¹ Tanja Petrović, istraživačica Asocijacije za slovenske, istočnoevropske i evroazijske studije, Ljubljana

² www.philminton.co.uk

³ <http://pesnicenje.org/>

PRRROBA

Hor **Prorroba** je nastao 2007. godine od članova i bivših članova Horkeškarta spremnih na rad u malom eksperimentalnom kolektivu. Hor izvodi autorske pesme samih članova, pesme sa Pesničenja³ i pesme ex-YU autora.

Osim horskih nastupa, Prorroba je održala i mnoštvo javnih proba i inicirala rad novih grupa. Prorroba je veoma bitan socijalni angažman, podržava

Prroba, 2011.

aktivističke akcije (npr. Žena u crnom), podržava feministički i LGBT pokret. Takođe, trude se da što više ljudi svira i pravi pesme. Interesantna ilustracija je npr. pesma *Budite sretni što niste latentni* Milete Mijatovića:

Lako je geju da se grli i ljubi na keju
A kako je latentnom dok šeta sa ženom sretnom
I gleda gleda geja kako se ljubi sred keja
Ljubi sa drugim gejom zamislite
E baš mu se ne da da ih gleda
Mora da psuje, protestuje
Lako je vama, njemu je stalno drama
Sitna deca, a žena bi da se keca

Raspeani Skopjani

S a m o o r g a n i z o v a n i aktivistički hor nastao u Skoplju 2009 godine. To je grupa mladih ljudi koji su izabrali muziku kao svoj vid građanskog i političkog aktivizma. U početku su se okupljali svakog vikenda i pevali na javnim mestima u gradu i deluju pod nazivom Ploštad sloboda. Učestvovali su u protestima protiv menjanja izgleda Skopja, nove antičke arhitekture, protiv policijske

Stop se gradi,
Skopje 2010.

Bella ciao formacija

brutalnosti, kao podrška bendu Pussy riot, brzo reaguju na aktualne društvene i političke događaje.

Članovi hora su veoma različiti, često metodološki disonantni, sujetni, ali vredni, otvoreni, poštenu i ne daju. Nijedna tema im nije daleka: rodna pitanja, LGBTIQ pitanja, antifašizam, zelena politika, nacionalizam, korupcija, svo zlo sistema. Od potpredsednika vlade ovaj hor je proglašen antidržavnim elementom.

Repertoar čine za sada obrade, levičarski, socijalni, anitfašistički, kontekstualizovani dvosmisleni tekstovi, kao i eksplicitni tekstovi revolta i otpora. Ne koriste uniforme, samo povremeno vizualna pomagala, humora ili simbolike radi.

Kombinat

Ovaj ženski hor je nastao 2008. godine u Ljubljani. Svojim postojanjem žele da skrenu pažnju na današnje vreme koje na prvo mesto stavlja uspeh, konkurentnost i izgled, a ne bavi se brigom o osnovnim ljudskim pravima i vrednostima.

Neguju vrednosti: solidarnost, hrabrost, socijalnu pravdu, hrabrost i drugarstvo. Pevaju revolucionarne, partizanske i pesme otpora, kao i pesme koje se bave ženskim pitanjem. Nastavljaju na neki način tradiciju partizanskih horova iz II svetskog rata koji su bili veoma brojni u Sloveniji. Zalažu se za socijalizam, socijalnu sigurnost, besplatno zdravstvo i obrazovanje, ali ističu da nisu nostalgicne u odnosu na SFRJ. Ima ih mnogo, deluju baš kao radnice u kombinatu ili ženski garnizon, uglavnom su isto obučene, najčešće u specijalne Kombinat majice. Neguju soc-realističku estetiku.

Hor čine žene koje dolaze iz raznih krajeva Slovenije, uzrasta od 20 do 55 godina, različitih profesija, a pevaju uz pratnju gitare i harmonike. Svirači su muškarci.

**Sestre, le k soncu, svobodi,
sestre, le k luči na plan!
Noč je bolestna za nami,
pred nami svobode je dan..**

Sa partizanskim zborom Pinko Tomažić, 2011

Le Zbor

Nastao je u Zagrebu 2005. godine kao prvi lezbejsko-feministički hor na našim prostorima. Pevaju za sada obrade, borbene, revolucionarne, antifašističke pesme (Po šumama i gorama, Ay Carmela, Crveni makovi i Internacionala), ali i pop/rok (Dolly Parton, Rammstein, Kraftwerk, Depeche Mode, Velvet Underground) i tradicionalne pesme u novim aranžmanima, koje samom činjenicom da ih pevaju žene dobijaju drugačiju dimenziju. Za primer možemo uzeti *Moja mala nema mane*, *Jovano Jovanke*, *Riječke pičke* (Let 3), *Lijepa li si* (Thompson). Ima tu mnogo humora i građanske hrabrosti.

"Oj Zagorko lijepa li si,
Oj Slavonko, zlatna ti si,
Hercegovko, srce ponosno,
Dalmatinka more mi je,
jedna duša a nas dvije.
Lička vilo, Velebita tilo..."
Thompson

Ovaj hor se razlikuje od prethodno navedenih po tome što članice plaćaju mesečne članarine i dirigentica je plaćena. Uglavnom pevaju a capella.

Obeležavaju datume u vezi sa ljudskim pravima: Međunarodni dan ljudskih prava, Dan žena, Dan antifašističke borbe, Međunarodni dan borbe protiv homofobije. Nastupale su na Paradama ponosa, a prvi nastup Le Zbora, organizovan je povodom pravoslavnog

Božića 2006. kada su na repertoaru bile božićne pesme. Time su htele ukazati na diskriminaciju LGBT manjine i srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj.

Le wHORE

Osnovan je 2010. pod uticajem Le Zbora u Beogradu. U pitanju je lezbejsko-feministički hor otvoren za sve žene (i trans). Aktivistkinje razvijaju i osnažuju svoj glas, podstiču radost i slobodu žena i ženskog aktivizma. Istražuju kako politika radosti može da kreira feminističke platforme. Od Le Zbora su prihvatile i način organizacije, sa plaćenom dirigenticom, kao i saradnju sa ženskim NVO.

Nastupale su u okviru festivala BeFem, u Kulturnom centru REX, u okviru izložbe o LGBT istoriji, na Redeče Zore festivalu, u okviru Pesničenja.

Ay Carmela, Le Zbor +
Le wHORE,
FSH 2011

“mi smo protiv ugnjetaca i njihovih pomagača

Repertoar obuhvataju:

Višnjičica rod rodila
Devojke u letnjim haljinama
Kad se neko nečem dobrom nada
True colors
Bikini sa žutim tačkicama “2,3,5
Hoću/neću da me gleda svet”
Ay Carmela

Horovi imaju veliku mogućnost aktivističkog delovanja i šteta je da je ne iskoriste. Mogu promovisati različite ideje, kako izborom pesama, mesta nastupa, svojim vizualnim identitetom i načinom (samo)organizacije.

I za kraj, citiraću Ivanu Dragšić iz Raspeanih Skopjana:

“Postojanje u velikom i raznolikom kolektivu je samo po sebi aktivizam, leva ideja. Nije savršen model, ponekad je i depresivno nefunkcionalan, ali postoji i ima uticaj na sredinu, diskurs, teoriju...”

I see your true colors
And that's why I love you
So don't be afraid to let them show
Your true colors
True colors are beautiful,
Like a rainbow
BeFem 2010.

Horkestar,
povodom
obeležavanja 30
godina od prve
feminističke
konferencije
DRUG-ca
ŽENA,
Studentski
kulturni centar,
Beograd, 2008.

Marijana Radulović je studirala andragogiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu i psihodramska je psihoterapeutkinja pod supervizijom. Ima radno iskustvo u oblasti edukacije i pružanja psiho-socijalne podrške različitim ciljnim grupama, od mladih, do ženažrtava porodičnog nasilja i trgovine ljudima. Osnivačica je i trenutna predsednica udruženja ALTERO - Asocijacije za lični trening, edukaciju, razvoj i osnaživanje. Interesuje je umetnost ne kao cilj, već kao sredstvo aktivističkog i edukativnog delovanja. Objavila je rad "Edukativni potencijal pozorišne umetnosti". Peva u samoorganizovanom horu Horkestar od 2009. godine.

Ženski informaciono-dokumentacioni trening centar
Women's information-documentation Training Centre

e-mail: indokcentar@gmail.com

web: www.zindokcentar.org

Ženski INDOK Centar se bavi ostvarenjem ravnopravnosti žena u javnoj sferi, fokusirajući se pre svega na medije. Kritičkom analizom sadržaja, istraživanjima i edukacijom, ostvarujemo komunikaciju između samih medija i njihovih korisnika/ca. Cilj nam je da se na taj način smanje mizogini i stereotipni sadržaji.

CILJEVI

Smanjenje mizoginih i polno stereotipnih sadržaja i balansirano predstavljanje žena i muškaraca u javnosti kroz:

- kreiranje nestereotipne slike o ženama u medijima kroz monitoring analizu i edukaciju medija
- povećanje vidljivosti stereotipa o ženama u javnosti kroz ažuriranje dokumentacionih i informacionih baza podataka

ISTORIJA T

INDOK Centar je projekat čiji su pojedini elementi nastajali postupno i razvijani u okviru beogradskog Centra za ženske studije, istraživanja i komunikaciju (CŽSIK). Prvi detaljan nacrt projekta je izrađen 1997. godine, za potrebe CŽSIK-a.

Projekat koji je razvijen u okviru Asocijacije za žensku inicijativu prilagođen je potrebama feminističke scene u Beogradu i SR Jugoslaviji za dostupnijim osnovnim informacijama o aktivnostima ženskog pokreta i ženskih grupa. Godine 1999. glavne aktivnosti INDOK-a se usmeravaju ka monitoringu medija i kreiranje baza podataka i arhiva ženskog aktivizma prateći razvoj ženskih organizacija i njihov rad. Kreiran je bilten "Novosti sa ženske scene" i pres kliping bilten "Presarijum".

Glavni fokus programa INDOK Centra su mediji, zakoni i položaj žena u postojećem javnom i

političkom konceptu.

Godine 2003. INDOK postaje članica Regionalne mreže informativno-dokumentarnih centara jugoistočne Evrope (REWIND Net), dok se 2005. godine pridružuje međunarodnoj mreži Global Media Monitoring koja okuplja članice iz više od 120 zemalja sveta.

INDOK je učestvovao u kreiranju "Nacionalnog plana akcije za poboljšanje položaja žena i promociju rodne ravnopravnosti" u Srbiji, kao jedna od radnih grupa u oblasti "Žene i mediji".

Godine 2007. kreiran je prvi on-line pres kliping bilten "Ženerama".

U januaru 2007. godine INDOK Centar je registrovan kao nezavisna nevladina organizacija Ženski informaciono-dokumentacioni centar (ŽINDOK).

U decembru 2007., ŽINDOK inicira kreiranje Ženske Aktivističke Medijske mreže sa glavnim ciljem da poveća efikasnost reagovanja na mizogine i stereotipne sadržaje u medijima i promoviše strategije i vrednosti mehanizama za ostvarivanje rodne ravnopravnosti u javnoj sferi.

Od proleća 2008. ŽINDOK postaje saradnik u nastavi na predmetu "Drugost u medijima" na Fakultetu za medije i komunikaciju Univerziteta "Singidunum".

U junu 2008. ŽINDOK organizuje panel diskusiju na temu "Studentski pokret 1968. i feminizam u

---

YU - Njegova/Njena 68?“, a u oktobru 2008. ŽINDOK je organizovao dvodnevnu konferenciju posvećenu obeležavanju 30 godina prve feminističke konferencije na našima prostorima “Drug-ca žena”.

U novembru 2008. ŽINDOK je održao trening za medijski monitoring za 14 predstavnica sedam ženskih nevladinih organizacija širom Srbije.

U januaru 2009. ŽINDOK je objavio izveštaj “Rodna ravnopravnost u medijima i kroz medije” koji obuhvata rezultate monitoringa lokalnih medija u sedam gradova Srbije.

Godine 2009. ŽINDOK pokreće prvi broj internet izdanja koje se bavi analizom medija “3M – Media Monitoring Magazine” i a 2010. pokreće svoj prvi blog.

Saradnja sa fondacijom Roza Luksemburg:

Tokom 2009, ŽINDOK je održao treninge za više od 50 novinara i novinarki iz različitih medija u 4 grada Srbije (Beograd, Novi Sad, Valjevo i Niš) i predavanja za više od 40 studenata i studentkinja novinarstva širom zemlje.

U junu 2009., u saradnji sa Omladinskim centrom CK 13 i Alternativnim kulturnim Centrom AKO

(Novi Sad), ŽINDOK je učestvovao u oranzaciji konferencije “1968 i novi socijalni pokreti u ex-YU“.

Tokom 2010. ŽINDOK je snimio dokumentarni film edukativnog karaktera pod nazivom “12-15%“ posvećen načinu predstavljanja žena i drugih manjinskih grupa u medijima.

U okviru projekta ROD I LEVICA, 2011 godine, u izdanju Ženskog INDOK Centra objavljene su četiri je publikacije koje sakupljaju materijale iz dokumentacionog arhiva i obrađuju teme vezane za istoriju ženskog pokreta kod nas i u regionu: SOLIDARNOST ILI LAJKOVANJE: Dnevnik feministkinje o feminizmu i levici u Srbiji (1978-2007), DUGA STRMA UZBRDICA: Budućnost vidljivosti i prepoznatljivosti ženskih organizacija u Srbiji, U ZONI POLITIČKOG: Feministički odgovori i inicijative u savremenoj Srbiji OSMI MART: Istorija jednog praznika

Novembra 2011. na FMK Singidunum, organizovana je Jesenja škola: ROD I MEDIJI i održan KURS: ROD, JEDAKOST, UKLJUČIVANJE za studente i studentkinje Fakulteta.

Arhiva Ženskog INDOK Centra:

Dokumentaciona arhiva

Arhiva dokumenata o ženskom pokretu sakuplja i obrađuje pisane i štampane dokumente, promotivne materijale i fotografije vezane za aktivnosti žena i ženskih grupa zemlji i u svetu. Arhiv obuhvata dokumentaciju od sredine 70tih godina prošlog veka, kao i određeni broj dokumenata iz ranijeg perioda. Poseban segment arhive je zbirka tekstova, rukopisa i dokumenata koje je INDOK dobio od Nede Božinović.

Pres kliping arhiva

Pres kliping arhiva INDOK Centra je nastala 1998. godine i od tada svakodnevno prikuplja i obrađuje članke vezane za žene, a objavljene u dnevnim i mesečnim izdanjima štampanih i on-line medija. Članci se arhiviraju kako u fizičkom tako i u elektronskom obliku.

